

POLICEJNÍ AKADEMIE ČESKÉ REPUBLIKY V PRAZE

Fakulta bezpečnostně právní

Katedra bezpečnostních studií

**Antiliberální populismus a neliberální demokracie
v Evropské unii**

Diplomová práce

Anti-liberal populism and illiberal democracy in the European Union

Master thesis

VEDOUCÍ PRÁCE

doc. Ing. Štefan DANICS, Ph.D.

AUTOR PRÁCE

Bc. Hana KRUŠKOVÁ

PRAHA

2025

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že předložená práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

V Praze, dne 10. 3. 2025

Hana KRUŠKOVÁ

Poděkování

Tímto bych chtěla velmi poděkovat mému vedoucímu diplomové práce, doc. Ing. Štefanu Danicsovi, Ph.D., za odborné vedení, vstřícný přístup a cenné rady, které mi v průběhu zpracování této diplomové práce věnoval.

Anotace

Diplomová práce se zaměřuje na analýzu vztahu mezi populismem, antiliberálním a liberální demokracií v Evropské unii. Cílem je hlubší analýza současných politických procesů a výzev v rámci Evropské unie, kterým čelí liberální demokracie. Práce objasňuje konceptualizaci neliberální demokracie, přičemž zvláštní pozornost je věnována projevům antiliberálního populismu v Maďarsku a Polsku a jejich dopadům vůči principům liberální demokracie. Práce rovněž přibližuje reakce Evropské unie na projevy antiliberálního populismu v Maďarsku a Polsku a hodnotí jejich účinnost. Smyslem práce je řešení dilematu, zda antiliberální populismus představuje pro liberální demokracii výzvu nebo hrozbu a jakým způsobem je možné adekvátně reagovat v zájmu jejího zachování.

Klíčová slova

populismus * liberální demokracie * Evropská unie * antiliberální * krize demokracie * Maďarsko * Polsko

Annotation

The thesis focuses on the analysis of the relationship between populism, anti-liberalism and liberal democracy in the European Union. The aim is a deeper analysis of the current political processes and challenges facing liberal democracy within the European Union. The thesis clarifies the conceptualisation of illiberal democracy, with particular attention to the manifestations of illiberal populism in Hungary and Poland and their implications for the principles of liberal democracy. The thesis also outlines the European Union's responses to the manifestations of illiberal populism in Hungary and Poland, including their effectiveness. The purpose of the thesis is to address the dilemma of whether illiberal populism poses a challenge or a threat to liberal democracy and how it can be adequately addressed in order to preserve it.

Keywords

populism * liberal democracy * European Union * anti-liberalism * crisis of democracy * Hungary * Poland

Obsah

Úvod	7
1. Populismus	9
1.1. Definice	9
1.2. Pozitivní i negativní aspekty populismu	11
1.3. Populismus a jeho vliv na politické procesy	11
1.4. Antiliberální populismus	14
2. Liberální demokracie	16
2.1. Definice demokracie jako takové	16
2.2. Definice liberální demokracie	18
2.3. Krize liberální demokracie	22
2.3.1. Příčiny krize liberální demokracie	24
3. Vztah populismu a demokracie	28
3.1. Populismus jako stín demokracie	29
3.2. Populismus a transformace demokratických institucí	31
3.3. Populismus jako korektiv nebo hrozba liberální demokracie?	32
3.4. Populistická demokracie jako specifický model	36
3.5. Krize tradičních stran a vzestup populismus	37
3.6. Populismus jako výzva pro Evropskou unii	41
4. Neliberální Demokracie	45
4.1. Definice neliberální demokracie	45
4.2. Rozmach neliberální demokracie	47
4.3. Neliberální trendy v Evropské unii	49
5. Příklady neliberálních tendencí v zemích Evropské Unie	55
5.1. Maďarsko	55
5.2. Polsko	64

Závěr	72
Seznam literatury.....	74

ÚVOD

V posledních desetiletích se evropské politické prostředí výrazně proměnilo vlivem vzestupu populismu. Populismus se stále častěji objevuje nejen jako rétorická strategie, ale i jako vládní praxe, která zpochybňuje zavedené demokratické principy. Tento vývoj vyvolává otázky o povaze současných demokracií a jejich odolnosti vůči antiliberálním tendencím. Cílem této práce je analyzovat vztah mezi populismem, antiliberalismem a demokracií, přičemž zvláštní pozornost je věnována fenoménu neliberální demokracie, který se v posledních letech stal politickou realitou v některých státech Evropské unie.

Populismus je složitým fenoménem, který nelze jednoduše charakterizovat jako jednoznačně negativní či pozitivní jev. Jeho podoba se liší v závislosti na historickém a politickém kontextu. Přesto však existují určité společné rysy, mezi něž patří polarizace společnosti, delegitimizace tradičních politických institucí a tendence koncentrovat moc do rukou charismatických lídrů. Tyto aspekty mají zásadní vliv na stabilitu demokratických režimů, zejména v případě, kdy populismus nabývá antiliberálních forem.

Práce se zaměřuje na několik klíčových oblastí. Nejprve představuje teoretické koncepty populismu a liberální demokracie, přičemž využívá různých přístupů autorů, kteří se tímto tématem zabývají. Následně rozebírá problematiku vztahu populismu a demokracie a analyzuje, zda lze populismus chápat jako ohrožení či korektiv liberálně demokratického systému. Další část se věnuje fenoménu populistické demokracie jako specifického modelu, který se v některých státech Evropské unie prosazuje na úkor tradiční liberální demokracie. Dále jsou v práci diskutovány důsledky těchto tendencí pro politickou reprezentaci a volební procesy.

Významnou součástí práce je analýza neliberální demokracie a jejích projevů ve vybraných evropských zemích, konkrétně v Maďarsku a Polsku. Tyto státy byly vybrány pro svůj specifický vývoj, jenž reflektuje širší trendy oslabování liberálních demokratických institucí a posilování exekutivní moci. Skrze případové studie bude zkoumáno, jakým způsobem se v těchto zemích projevují prvky antiliberálního populismu a jaké důsledky to má pro tamní demokratické

uspořádání. Práce také reflektuje reakce Evropské unie na tyto změny a hodnotí účinnost přijatých opatření.

Cílem práce je poskytnout hlubší pochopení současných politických procesů a výzev, kterým čelí liberální demokracie v kontextu Evropské unie. Práce se snaží odpovědět na otázku, do jaké míry populismus skutečně představuje hrozbu pro demokracii, a zda lze nalézt cesty, jak zmírnit jeho negativní dopady. Klíčovým přínosem této studie je propojení teoretických konceptů s analýzou, což umožní komplexnější pohled na fenomén antiliberálního populismu a jeho vliv na evropské politické systémy.

1. POPULISMUS

1.1. Definice

Německý politolog Jan Werner Müller definuje populismus jako neliberální demokratickou odpověď na nedemokratický liberalismus, což z něj činí nejen potenciální hrozbu pro demokracii, ale zároveň i možný mechanismus korekce politiky. Je tedy zásadní náležitě porozumět fenoménu populismu, abychom byli schopni dostatečně pochopit samotné pojetí demokracie.¹

Termín populismus má svůj původ v latinském slově *populus*, tedy lid, což naznačuje, že populističtí lídři se odvolávají přímo na lid, aniž by se striktně řídili zavedenými politickými praktikami, zejména procesy zastupitelské demokracie. Populistická politika se primárně soustředí na aktuální nálady lidu a slibuje rychlá řešení nejpalčivějších problémů. K dosažení a udržení moci populisté často využívají specifickou rétoriku, která zahrnuje ostrou kritiku vládnoucí elity a zdůrazňují svoji blízkost k lidu.² Populismus velmi často zjednodušuje problémy a nabízí zdánlivě snadná řešení. Populistický lídr se stylizuje do role zástupce lidu a vystupuje proti elitám, jež vykresluje jako neschopné nebo zkorumpované. Charakteristické pro populismus je jeho odmítání tradičních ideologií. Jeho snahou je vytvoření vlastních politických cest, které však často v praxi sklouzávají k oportunismu a autoritářství. Dříve či později přebírá nacionalistické, náboženské či jiné nepřátelské prvky, čímž mobilizuje voliče spíše proti něčemu než pro něco. Klíčovým rysem populismu zůstává absence ucelené a silné ideologie a dlouhodobě konzistentního programu.³

Populismus je zkoumán z různých perspektiv, což vede k rozmanitým definicím. Jedním z nejrozšířenějších přístupů je jeho vnímání jako ideologie, která staví do

¹ MÜLLER, Jan-Werner. *Co je to populismus?*. Přeložil Markéta HOFMEISTEROVÁ. Praha: Dybbuk, 2017. ISBN 978-80-7438-183-6. s. 22

² DANICS, Štefan a Ladislava TEJCHMANOVÁ. *Extremismus, radikalismus, populismus a euroskepticismus*. Vydání I. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha, 2017. ISBN 978-80-7452-122-5. s. 127

³ ŠKOLKAY, Andrej. Populism in Central Eastern Europe. Online. *Thinking Fundamentals*. 2000, vol. 9, s. 1-23. Dostupné z: https://www.academia.edu/31655417/Populism_in_Central_Eastern_Europe. [citováno 2025-03-02]. s. 2-3

protikladu „morální lid“ a „zkorumpovanou elitu“. Tento přístup je označován jako „úzká“ nebo jako „zředěná“ ideologie.⁴ Tato úzká ideologie se nezabývá komplexní politickou vizí a uspořádáním společnosti, ale soustředí se na vybrané politické a sociální aspekty v rámci politického systému a vztahy mezi elitou a lidem.⁵

Jednou z dalších možných definic je, že populismus je chápán jako politické hnutí, které staví na zdůrazňování zájmů, kulturních hodnot a spontánních pocitů běžných lidí, a to v opozici vůči privilegované elitě. Pro získání legitimacy se populisté často přímo odvolávají na vůli většiny, kterou prosazují prostřednictvím referend, masových shromáždění nebo jiných forem přímé demokracie. Přitom však věnují malou pozornost systémům kontrol a rovnováhy či ochraně práv menšin. Populismus představuje pojetí demokracie, které není pevně spojeno s liberalismem ani s konstitucionalismem. Jeho demokratický charakter spočívá v důrazu na většinové rozhodování, kdy se populisté považují za hlas celého lidu, přičemž z tohoto pojetí vylučují zkorumpovanou elitu. Apel na vůli většiny je klíčový, pokud by populistické poselství hájilo pouze zájmy menšiny, ztratilo by svou atraktivitu. Populisté usilují o co nejrychlejší prosazení toho, co považují za zájmy lidu, často prostřednictvím charismatického vůdce, a bez zbytečných překážek. Z tohoto důvodu přehlíží liberální důraz na procedurální práva a ochranu individuálních práv.⁶

Specifickou definici populismu předkládá politolog Takis S. Pappas, který tvrdí, že populismus lze chápat jako „demokratický neliberalismus“, tedy jako fenomén spojující současně demokracii a neliberalismus. Tento přístup umožňuje vnímat populismus v rámci moderní demokracie a jejích problémů, čímž se vyhýbá jeho zaměňování s dřívějšími formami. Populismus je tak vždy demokratický, ale nikoli liberální. Pappas považuje za populistickou stranu pouze takovou stranu, která

⁴ KUBÁT, Michal, Martin MEJSTŘÍK a Jiří KOCIAN, ed. *Populismus v časech krize*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3439-5. s. 12-13

⁵ ŠKOLKAY, Andrej. Populism in Central Eastern Europe. Online. *Thinking Fundamentals*. 2000, vol. 9, s. 1-23. Dostupné z: https://www.academia.edu/31655417/Populism_in_Central_Eastern_Europe. [citováno 2025-03-02]. s. 3

⁶ PLATTNER, Marc. F. Populism, Pluralism, and Liberal Democracy. Online. *Journal of Democracy*. 2010, vol. 21, no. 1, s. 81-92. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/populism-pluralism-and-liberal-democracy/>. [citováno 2025-02-28]. s. 87-88

současně podporuje demokracii a využívá neliberální metody, absence jedné z těchto vlastností znamená, že se o populismus nejedná.⁷

1.2. Pozitivní i negativní aspekty populismu

Populismus byl donedávna vnímán výhradně negativně, jako patologie demokracie či paranoidní styl politiky. Často byl považován za škodlivý jev, který ohrožuje demokratické procesy. Současný přístup politologů je však komplexnější a zohledňuje i jeho možné pozitivní aspekty.

Vymezení populismu je problematické, neboť se definuje negativně, tedy vždy se staví proti něčemu, což závisí na politickém kontextu. Mezi jeho klíčové rysy patří konflikt se zastupitelskou demokracií, idealizace minulosti jako zlatého věku lidu a ostrá opozice vůči vládnoucím elitám. Populismus neprosazuje pevný soubor hodnot, protože jeho program se odvíjí primárně z kritiky elit a institucí. Může se objevovat na levici i pravici, přičemž může mít konzervativní i revoluční podobu.

Populistická hnutí obvykle sílí v obdobích krizí sociálních, politických nebo ekonomických. Jakmile se však stanou součástí vládnoucí elity, často ztrácí svou identitu a význam. Populismus je mimořádně flexibilní a jeho konkrétní podoba se mění v závislosti na historických a politických podmínkách dané země.⁸

1.3. Populismus a jeho vliv na politické procesy

Podle francouzského politologa Jacquese Rupnika je populismus politickou ideologií, která rozděluje společnost na dvě zcela odlišné skupiny. Hlavní politická linie rozdělení už není mezi pravicí a levicí, ale mezi lidem, který je ztotožněn s jednotností a nevinností, a elitami, jež jsou považovány za zkorumpované

⁷ PAPPAS, Takis S. The Specter Haunting Europe: Distinguishing Liberal Democracy's Challengers. Online. *Journal of Democracy*. 2016, vol. 27, no. 4, s. 22-36. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-specter-haunting-europe-distinguishing-liberal-democracys-challengers/>. [citováno 2025-02-28]. s. 28-29

⁸ DANICS, Štefan a Ladislava TEJCHMANOVÁ. *Extremismus, radikalismus, populismus a euroskepticismus*. Vydání I. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha, 2017. ISBN 978-80-7452-122-5. 128-129

a propojené s mocenskými strukturami. Tento silný kontrast mezi těmito dvěma tábory se stává základem populistického vidění světa. Na této jednoznačné dichotomii je všechno postaveno.

Dalším zásadním rysem populismu je jeho nárok na výlučné zastupování lidu. Populisté se staví do pozice těch, kteří byli zvoleni přímo lidmi a mluví jejich jménem, přičemž se neustále pokoušejí přesvědčit veřejnost, že jsou jedinými autentickými reprezentanty „skutečného lidu“. Tento postoj znamená pro pluralitní společnost vážné nebezpečí.

Třetí charakteristickou tendencí populistických hnutí je dělení společnosti na otevřenou a uzavřenou. Například podle maďarského prezidenta Viktora Orbána si lidé nepřejí společnost otevřenou, ale pouze demokratickou. Populisté se tedy prezentují jako ochránci národa a společnosti před nebezpečím, které otevřená společnost představuje, což se projevuje i v konkrétních politických opatřeních, jako je například stavba plotů a uzavírání hranic proti migraci.

Čtvrtým společným rysem populistů je jejich preferování přímé demokracie, která je v kontrastu se zastupitelskou formou vlády. Tento postoj se projevuje silnou podporou referend a důrazem na silné politické vůdce.

Posledním prvkem je specifický populistický diskurs a jazyk. Tento diskurs vytváří sjednocující a mobilizující rámec, který rozděluje společnost na dvě jasně vymezené skupiny – „lid versus elity“ a „my a oni“. S populistickým diskurzem souvisí také charakteristický jazyk, který se soustředí na zdůraznění rozdílů mezi těmito skupinami, čímž posiluje pocit jednoty mezi těmi, kdo jsou považováni za součást „skutečného lidu“, a vymezuje je proti těm, kdo jsou vnímáni jako zkorumpované elity.⁹

Populismus není nutně v rozporu s politickou reprezentací, jak by se mohlo na první pohled zdát, protože jeho cílem je mít své zástupce u moci, tedy zástupce, kteří tvrdí, že reprezentují „lid“. Populistické strany často využívají populismus k útokům na establishment, a daly tak prostor k vyjádření názorů skupin, které se

⁹ RUPNIK, Jacques. *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu: o české minulosti a přítomnosti*. Praha: Novela bohemika, 2018. ISBN 978-80-87683-90-3. s. 366-367

cítí nedostatečně reprezentovány aktuálními politickými stranami. Tento proces politizace určitých témat, která jsou opomíjena jinými stranami, umožňuje populistům získat prostor na politické scéně.¹⁰

Populismus může posilovat nespokojenost s tradičními institucemi a přispívat k rozdělování stranických systémů. V posledních třech desetiletích se tento trend projevil růstem nedůvěry vůči reprezentativní politice, nástupem krajně pravicových stran a vznikem nových aktérů slibujících jednoduchá řešení složitých problémů. Tyto změny vyvolávají obavy o budoucnost demokracie, což dokládá množství publikací varujících před její krizí a snahy některých autorů přehodnotit své dřívější pohledy.¹¹

Současná demokracie je totiž úzce spojena s politickými stranami, které vykonávají tři klíčové funkce. První je spojování zájmů různých vrstev společnosti. Strany, které soutěží o hlasy voličů, jsou motivovány identifikovat klíčová témata pro veřejnost a na základě toho, formulovat odpovídající politické programy. Druhou funkcí je vypracovávání politických programů, které fungují jako jejich závazky vůči voličům, a na základě těchto slibů se voliči mohou rozhodnout, koho budou ve volbách volit. Třetí klíčovou funkcí je vzdělávání personálu, který je nezbytný pro vedení voleb, ale také následně pro implementaci navrhovaných reforem. Tyto tři zásadní funkce politických stran jsou úzce spojeny se samotným procesem politické reprezentace. Moderní demokracie jsou režimy, v nichž voliči svobodně vybírají své zástupce, kteří je reprezentují a rozhodují jejich jménem. Těmito zástupci jsou obvykle členové politických stran, které v rámci voleb nominují své kandidáty na veřejné funkce.

Populismus, ačkoli kritizuje establishment a politické strany, je součástí demokratického procesu, neboť vychází z touhy po zastupování lidí, kteří mají pocit, že jsou přehlíženi a opomíjeni. Jakmile populistické strany získají prostor v politickém prostředí a dostanou se k moci, mohou poté vytvářet tlak na ostatní

¹⁰ MUDDE, Cas a Cristóbal Rovira KALTWASSER. *Populism: a very short introduction*. New York: Oxford University Press, 2017. ISBN 9780190234874. s. 50-52

¹¹ PRZEWORSKI, Adam. Who Decides What Is Democratic? Online. *Journal of Democracy*. 2004, vol. 35, no. 2, s. 5-16. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/who-decides-what-is-democratic/>. [citováno 2025-02-28].

strany. Tento jev ukazuje, že populismus může být součástí demokratických debat, i když se často staví proti stávajícímu politickému systému.¹²

1.4. Antiliberální populismus

Kritika populismu z liberálně demokratického hlediska se často zaměřuje na jeho vylučovací povahu. Populisté definují „skutečný lid“ jako jednorodý celek, zatímco své odpůrce, politické elity či menšiny, považují za nelegitimní součást společnosti a tyto občany naprosto vyřazují ze „skutečného lidu“. Tento přístup je často opodstatněně kritizován jako narušení základních demokratických principů. Nicméně je důležité si říci, kdo vlastně rozhoduje o členství v daném politickém společenství. I liberální demokracie totiž stanovuje určité hranice pro občanství a vylučuje ty, kdo do něj podle právního řádu nespádají.

Populisté obvykle ospravedlňují vyloučení určitých občanů na základě morálního rozlišení mezi „pravými“ občany a těmi, kdo podle nich k národu nepatří. Toto rozlišení se často zakládá na kulturních a historických představách o národní identitě. Liberální demokraté se naproti tomu opírají o formální občanství, avšak tento pouhý fakt sám o sobě není silným normativním argumentem. Otázka, kdo je součástí demokratického společenství, by měla zůstat předmětem otevřené diskuse, nikoli být jednou provždy uzavřena. Přestože populisté mohou naznačovat, že určité skupiny si volební právo nezaslouží, demokratická odpověď by neměla spočívat v popření jejich občanského statusu, ale v kritice jejich politických postojů a praktik.

Dále je nutné si uvědomit, že hranice demokratického společenství nemůže být založena na předem daných a neměnitelných kritériích. Tento proces by měl být výsledkem neustálé demokratické diskuse, která zohledňuje jak již stávající členy, tak i ty, kdo o členství teprve usilují.¹³

¹² MUDDE, Cas a Cristóbal Rovira KALTWASSER. *Populism: a very short introduction*. New York: Oxford University Press, 2017. ISBN 9780190234874. s. 50-53

¹³ MÜLLER, Jan-Werner. *Co je to populismus?*. Přeložil Markéta HOFMEISTEROVÁ. Praha: Dybbuk, 2017. ISBN 978-80-7438-183-6. s. 81-82

Populismus má různé podoby a tyto jednotlivé formy jsou podmíněné historickými a společenskými faktory, které určují specifika jednotlivých hnutí. Ve střední a východní Evropě, zejména v Maďarsku a Polsku, se ustálila varianta autoritářského populismu spojující prvky etnonacionalismu a autoritářství. Právní reformy zde vedly k režimu na pomezí oslabené demokracie a soutěživého autoritářství. Populističtí lídři vnímají formální struktury liberální demokracie jako překážku pro naplnění vůle lidu a neváhají je obcházet. Nedůvěra v tradiční instituce, které stojí mezi nimi a občany, vede k otevřenému porušování právního státu a odmítání hodnot liberální demokracie.¹⁴

Nacionalismus se stal klíčovým prvkem nástupu antiliberálního populismu ve státech Visegrádu. Útok na právní stát, posilování exekutivy a podřízení soudů i veřejnoprávních médií se děje ve jménu suverenity lidu a „pravé“ demokracie. Vůle lidu nemá být podle populistů omezována institucemi ani ústavou. Nacionalismus slouží jako hlavní zdroj legitimacy moci, což vede k oslabování právního státu, a to vše pod heslem svrchovanosti národa.

Zpočátku populisté argumentují suverenitou lidu, avšak postupně se jejich rétorika přesouvá k ochraně národa před vnějšími hrozbami, jako jsou migrace a EU. Maďarský myslitel István Bibó již v roce 1944 varoval, že demokracie je ohrožena, pokud se střetne s národní otázkou. Právě tento konflikt mezi individuální a kolektivní svobodou využili populisté během migrační krize. EU podle nich symbolizuje hrozbu pro národní identitu a bezpečnost. V Evropě tak vznikají dva protikladné koncepty pojetí národa, ale i Evropy jako celku. Liberální Evropa, která si zakládá na hodnotách jako je otevřená společnost a Evropa národoveckých populistů, kteří odmítají myšlenku evropské integrace a staví se proti samotné EU.¹⁵

¹⁴ BUGARIC, Bojan. The two faces of populism: Between authoritarian and democratic populism. Online. *German Law Journal*. 2019, vol. 20, no. 03, s. 390-400. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/glj.2019.20>. [citováno 2025-02-28]. s. 393

¹⁵ RUPNIK, Jacques. *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu: o české minulosti a přítomnosti*. Praha: Novela bohemika, 2018. ISBN 978-80-87683-90-3. s. 374-376

2. LIBERÁLNÍ DEMOKRACIE

2.1. Definice demokracie jako takové

Demokracie je pojem, který vyvolává jak v akademické sféře, ale i mezi neodborným publikem časté neshody. Spory se netýkají pouze její definice, ale i různých forem demokracie.¹⁶ Dobrým příkladem nejednotnosti porozumění pojmu demokracie je jedna z nejznámějších definic, kterou v roce 1863 formuloval americký prezident Abraham Lincoln. Ve svém projevu popsal demokracii jako „vládu lidu, prostřednictvím lidu a pro lid.“¹⁷

V základním pojetí demokracie, je možné ji definovat jako spojení svrchovanosti lidu a vlády většiny. Tento koncept zahrnuje jak přímé, tak nepřímé formy demokracie a může být také liberální i neliberální. Samotný význam slova demokracie odkazuje na myšlenku vlády lidu, tedy politického systému, v němž moc vychází z občanů. Proto většina minimálních definic demokracii vysvětluje jako způsob výběru vládců prostřednictvím svobodných a spravedlivých voleb, které nahrazují násilné střety o moc. Namísto toho, aby se vládcí měnili díky násilnému konfliktu, se lidé dohodnou, že ti, kdo jim vládou, by měli být zvoleni většinovým způsobem.¹⁸

Současná debata politologů o teoretickém pojetí demokracie se dnes převážně soustředí na rozdíl mezi těmi, kdo považují za podstatu demokracie pouze svobodné volby, a těmi, kteří zdůrazňují potřebu širší ochrany politických a občanských práv.¹⁹

Demokracie vychází z řeckých pojmů *demos*, v překladu lid a *kratos*, tedy vláda. Pokud by se tedy vycházelo pouze z překladu těchto dvou slov, jedná se o vládu

¹⁶ MUDDE, Cas a Cristóbal Rovira KALTWASSER. *Populism: a very short introduction*. New York: Oxford University Press, 2017. ISBN 9780190234874. s. 80-81

¹⁷ HLOUŠEK, Vít a KOPEČEK, Lubomír (ed.). *Demokracie: teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 2. vyd. Sborníky. Brno: Masarykova univerzita, 2007. ISBN 978-80-210-4249-0. s. 15

¹⁸ MUDDE, Cas a Cristóbal Rovira KALTWASSER. *Populism: a very short introduction*. New York: Oxford University Press, 2017. ISBN 9780190234874. s. 80-81

¹⁹ PLATTNER, Marc. F. Globalization and Self-Government. Online. *Journal of Democracy*. 2002, vol. 13, no. 3, s. 54-67. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/globalization-and-self-government/>. [citováno 2025-02-28]. s. 56-57

lidu. Ve skutečnosti v současnosti vládnou ale pouze zástupci lidu, což poukazuje na zásadní rozpor mezi ideálem a praxí demokracie. Ideální pojetí předpokládá přímou účast všech občanů na rozhodování, zatímco realita většinou spoléhá na zastupitelské systémy. Demokracie je založena na právu každého člena společnosti podílet se na správě věcí veřejných, avšak konkrétní podoby tohoto zřízení se historicky i kulturně liší. Spory se týkají především otázky, kdo je součástí lidu, a jak by měla vypadat jeho vláda.²⁰

V minulosti byla jasně rozdělena dichotomie mezi demokracií na jedné straně a autokracií nebo autoritářskými režimy na straně druhé. Nicméně, jak demokracie v oblasti východní a střední Evropy upadá, reakce na tento děj se v akademické literatuře stala stále více nejistou a zmatenou. Dnes se tyto země nacházejí v určité zóně mezi demokratickými systémy a těmi nedemokratickými.²¹

Je samozřejmostí, že všichni nepovažují demokracii za nejlepší způsob uspořádání společnosti. Rozdílné názory se většinou netýkají úplného odmítnutí demokracie, ale spíše její konkrétní podoby. Ve většině zemí se konají volby a jsou stanovena základní lidská práva, ať už formálně nebo neformálně. Demokracie se odlišují podle toho, jak jsou naplňovány její různé podmínky. Na škále od demokracie po hybridní režimy je stále více patrná intenzivnější přítomnost nedemokratických projevů.²²

V Evropě zaznamenáváme mnoho stran, které usilují o oslabení reprezentativní demokracie a narušení jejích institucí. Ačkoliv se tyto strany účastní voleb, odmítají parlamentní principy. Tyto antisystémové strany existují na krajní pravici i levici. Pravicoví odpůrci demokracie prosazují ultranacionalismus, často

²⁰ JAN, Charvát a ADÉLA, Lábusová. *Křehkost demokracie - příručka pro pedagogy pro práci s tématem radikalismu ve výuce*. Online. In: . Praha: Člověk v tísni, 2019, s. 127. [citováno 2025-02-24]. ISBN 978-80-7591-019-6. Dostupné z: <https://www.clovekvtisni.cz/krehkost-demokracie-prirucka-pro-pedagogy-pro-praci-s-tematem-radikalismu-ve-vyuce-1267pub> s. 11

²¹ ÁGH, Attila. The Deconsolidation of Democracy in East-Central Europe: The New World Order and the EU's Geopolitical Crisis. Online. *Politics in Central Europe*. 2016, vol. 12, no. 3, s. 7-36. ISSN 1801-3422. Dostupné z: <https://doi.org/10.1515/pce-2016-0015>. [citováno 2025-02-28]. s. 8

²² JAN, Charvát a ADÉLA, Lábusová. *Křehkost demokracie - příručka pro pedagogy pro práci s tématem radikalismu ve výuce*. Online. In: . Praha: Člověk v tísni, 2019, s. 127. [citováno 2025-02-24]. ISBN 978-80-7591-019-6. Dostupné z: <https://www.clovekvtisni.cz/krehkost-demokracie-prirucka-pro-pedagogy-pro-praci-s-tematem-radikalismu-ve-vyuce-1267pub> s. 5

s rasistickými prvky, zdůrazňují otázky bezpečnosti, odpor vůči EU a imigraci.²³ Tento trend souvisí s oslabením tradičních demokratických hodnot, kdy se v Evropě stále více přechází od kolektivní identity k tržně orientovanému přístupu. Tento posun vyvolává pocit nejistoty, který populisté využívají k mobilizaci voličů a prosazování svého diskursu strachu a ochrany národní identity.²⁴ Levicoví antidemokraté naopak podporují proletářskou diktaturu, kritizují evropskou integraci jako projev kapitalismu a zdůrazňují internacionalismus. Všechny tyto strany upřednostňují státní kontrolu ekonomiky před kapitalismem. Dalším společným rysem je tendence uchylovat se k násilí a uctívání kultu vůdce.²⁵

Ve většině případů se však pojem demokracie často ztotožňuje s demokracií liberální, která kromě principu suverenity lidu a většinového rozhodování zahrnuje i zřizování nezávislých institucí, které zajišťují ochranu základních práv, jako je svoboda projevu a práva menšin. Ochranu základních práv každý stát vnímá jinak, a proto se institucionální uspořádání liberálně demokratických režimů může často výrazně lišit. Navzdory všem rozdílům všechny liberální demokracie mají společný cíl, a to vytvořit instituce, které zabezpečují ochranu základních práv a zabránit vzniku „tyranie většiny“.²⁶

2.2. Definice liberální demokracie

Navzdory ideové různorodosti a časté nekonzistenci definice, je liberální demokracie založena na určitém sdíleném konsenzu. To znamená, že existuje určitá společná podstata liberální demokracie, na které se společnost či politici

²³ PAPPAS, Takis S. The Specter Haunting Europe: Distinguishing Liberal Democracy's Challengers. Online. *Journal of Democracy*. 2016, vol. 27, no. 4, s. 22-36. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-specter-haunting-europe-distinguishing-liberal-democracys-challengers/>. [citováno 2025-02-28]. s. 24-25

²⁴ BEREZIN, Mabel. *Illiberal politics in neoliberal times: culture, security and populism in the new Europe*. Cambridge cultural social studies. Cambridge: Cambridge University Press, c2009. ISBN 978-0-521-54784-0. s. 8

²⁵ PAPPAS, Takis S. The Specter Haunting Europe: Distinguishing Liberal Democracy's Challengers. Online. *Journal of Democracy*. 2016, vol. 27, no. 4, s. 22-36. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-specter-haunting-europe-distinguishing-liberal-democracys-challengers/>. [citováno 2025-02-28]. s. 24-25

²⁶ MUDDE, Cas a Cristóbal Rovira KALTWASSER. *Populism: a very short introduction*. New York: Oxford University Press, 2017. ISBN 9780190234874. s. 80-81

aktéři shodují, přičemž klíčovou roli hraje snaha dosáhnout jisté dohody, preference umírněnosti a rozhodování na základě konstitucionalismu. Konstitucionalismus v tomto kontextu představuje soubor institucionálních mechanismů a principů, které brání nadměrné koncentraci moci lidu, čímž zajišťují rovnováhu moci a ochranu menšinových práv. Liberální demokracie je tak založena na vládě většiny, avšak současně disponuje liberálními institucemi, jež zabraňují její přeměně v tyranii většiny na úkor menšin.²⁷

Liberalismus a demokracie byly dlouhou dobu považovány jako jednotný celek, kdy vůle lidu a ochrana individuálních práv se vzájemně podmiňují. Představa, že ve chvíli, kdy je jedna z těchto složek oslabena, může být celý systém ohrožen, není neopodstatněná. Nicméně skutečnost, že tyto dvě složky, které se vzájemně doplňují, a podle mnohých autorů jsou naprosto nezbytné pro funkční politický systém, neznamená, že daný politický systém je nezbytně stabilní. Právě na propojení liberalismu a demokracie je možné sledovat, jak snadno může narušení jedné složky způsobit oslabení té druhé. Tento rozpor mezi demokracií a liberalismem můžeme právě v současnosti pociťovat čím dál častěji.²⁸

Také americký spisovatel Fareed Zakaria upozorňuje, že pod pojmem demokracie si mnoho lidí automaticky vybavuje demokracii liberální a tyto dva pojmy byly téměř po století považovány za sjednocenou složku. Demokracie byla chápána nejen jako systém svobodných voleb, ale i jako vláda zákona, dělba moci a ochrana základních svobod. Tento soubor práv, označovaný jako konstituční liberalismus, se však od demokracie teoreticky i historicky liší. Jak upozorňuje politolog Philippe Schmitter, *„liberalismus, ať je chápán jako koncepce politické svobody nebo jako doktrína hospodářské politiky, může jít ruku v ruce se vzestupem demokracie. Nikdy však nebyl nezměnitelně nebo jednoznačně spojen s její praxí.“*²⁹

²⁷ HAVLÍK, Vlastimil. Technocratic Populism and Political Illiberalism in Central Europe. Online. *Problems of Post-Communism*. 2019, vol. 66, no. 1, s. 1-16. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/10758216.2019.1580590> . [citováno 2025-02-28]. s. 3

²⁸ MOUNK, Yascha. *Lid versus demokracie: proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit*. Praha: Prostor. Globus (Prostor), 2019. ISBN 978-80-7260-420-3. s. 14-15

²⁹ ZAKARIA, Fareed. *Vzestup neliberální demokracie*. Praha: Občanský institut. Bulletin OI, 1998. ISBN 80-238-3209-3. s. 3

V posledních letech se někteří autoři zaměřili na to, že liberální demokracie spojuje dva klíčové prvky, které navzájem mezi sebou mohou být v napětí. Prvním je liberální složka, která omezuje pravomoci státu, aby chránila individuální svobody, zatímco druhým je princip lidové suverenity, který požaduje vládu většiny, která se projevuje při volbách. Tento druhý prvek je možné označit jako demokratický v doslovném smyslu, jelikož je nezbytný pro udržení demokratického rámce. Pokud by chyběla liberální složka, většinová vláda by se mohla snadno proměnit v tyranii většiny, která by přehlížela práva jednotlivců a menšin. Na druhé straně, pokud by chyběl princip většinového rozhodování, mohlo by dojít k tomu, že nezodpovědní vládcí, kteří by hájili pouze vlastní zájmy nebo ideologické cíle, by porušovali práva občanů.³⁰

Autor knihy *Populismus a liberální demokracie* Takis Pappas vymezuje celkem tři klíčové prvky liberální demokracie. Prvním je uznání, že společnost je tvořena různými zájmovými skupinami, které se liší názory, kulturou, rasou nebo sexuální orientací. Druhým je potřeba těchto skupin koexistovat v míru, což zajišťují středové politické strany, které se zaměřují na smířlivé řešení konfliktů. Třetím prvkem liberální demokracie je použití nástrojů právního státu a ochrany práv menšin k dosažení spravedlnosti a rovnosti.³¹

Se svou definicí přichází i Yascha Mounk, který považuje za důležité dokázat samostatně definovat i pojmy demokracie a liberalismus. Mounk kritizuje právě ty definice demokracie, které již mají v sobě začleněnou ochranu liberálních práv, a proto sám užívá značně jednodušší definici demokracie. Demokracie je podle něj souborem volebních institucí, díky nimž je možný efektivní převod vůle do administrativních rozhodnutí. Liberalismus zase představuje instituce, které zaručují ochranu právního státu a individuálních práv, včetně svobody projevu, náboženství, tisku, ale také možnost sdružování se všech občanů, nevylučuje etnické nebo náboženské menšiny. Liberální demokracii je tedy možné definovat

³⁰ PLATTNER, Marc. F. Globalization and Self-Government. Online. *Journal of Democracy*. 2002, vol. 13, no. 3, s. 54-67. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/globalization-and-self-government/>. [citováno 2025-02-28]. s. 59

³¹ *Politolog: Voliči populistů jsou rozhořčení, ze své situace viní elity a volí spíš srdcem než rozumem*. Online. IROZHLAS. 2021. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/populismus-liberalni-demokracie-takis-pappas_2112271700_ern. [citováno 2025-02-28].

jako politický systém, který současně spojuje principy demokracie a liberalismu, což znamená, že zároveň chrání individuální práva a souběžně umožňuje realizaci vůle lidu.³² Liberální model demokracie tudíž funguje na principu vyvážení různých zájmů, přičemž mechanismy dosažení tohoto kompromisu jsou legitimovány důrazem na liberální práva a princip rovného a všeobecného volebního práva.³³

Liberální složka má důležitou roli v samotné stabilitě demokratických režimů. Rozdíl mezi liberální a neliberální demokracií totiž ukazuje, že demokratizující se státy vedly války častěji než stabilní autokracie a zavedené liberální demokracie. Politologové Jack Snyder a Edward Mansfield tvrdí, že tam, kde chybí pevný ústavní liberalismus, přechod k demokracii často posiluje nacionalismus a agresivní zahraniční politiku. Oslabení autoritářského režimu umožňuje různým skupinám prosazovat své zájmy, zatímco političtí a vojenští vůdci mobilizují společnost skrze národní konflikty. Výsledkem je konfrontační politika a vyšší riziko války. Naopak vyspělé liberální demokracie obvykle řeší etnické spory nenásilně a udržují mír s ostatními demokratickými státy.³⁴

Významný rozmach liberální demokracie nastává s nástupem globalizace, jak upozorňuje Marc F. Plattner. Dominance pouze jediné ideologie ve světě, bez ohledu na její obsah, podporuje globalizaci účinněji než ideologicky rozdělený svět, jaký existoval například během studené války. Globalizace a liberální demokracie se navzájem posilují. Liberální demokracie podporuje tržní ekonomiku a otevřený mezinárodní obchod, které jsou klíčovými prvky globalizačního procesu. Zároveň důraz na svobodu jednotlivce a právo na informace umožňuje volný tok komunikace, čímž se urychluje průběh globalizace. Oproti tomu nedemokratické státy se snaží omezovat přístup svých obyvatel k informacím, což je v globalizovaném světě problematické. Globalizace tak přispívá k oslabování autoritářských režimů, protože lidem zprostředkovává kontakt s odlišnými způsoby

³² MOUNK, Yascha. *Lid versus demokracie: proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit*. Praha: Prostor. Globus (Prostor), 2019. ISBN 978-80-7260-420-3. s. 35-36

³³ NORVAL, Aletta J. *Averzivní demokracie: dědictví a originalita v demokratické tradici*. Politeia. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3138-7. s. 42

³⁴ ZAKARIA, Fareed. *Budoucnost svobody: neliberální demokracie v USA i ve světě*. Vyd. v této edici 1., V nakl. Academia 3. XXI. století. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2037-6. s. 108-110

života a zvýhodňuje otevřené, flexibilní a transparentní společnosti, které jsou pro rozvoj demokracie příznivější.³⁵

2.3. Krize liberální demokracie

Demokracie vždy přitahovala svou vizí svobodné a spravedlivé vlády a její úspěšnost je možné pozorovat v mnoha zemích po celém světě. Přestože se po roce 1989 zdálo, že její vítězství je nevyhnutelné, realita ukazuje jiný obraz. Nové demokracie ve střední Evropě čelí rostoucí nespokojenosti, úpadku tradičních politických stran a sílícímu nacionalistickému populismu. Ani liberální demokracie na Západě není bez problémů, klesá volební účast, roste demokratický deficit a neoliberální reformy se prosazují navzdory odporu veřejnosti. Krize demokracie však nespočívá jen ve vnějších výzvách, ale i v jejím vnitřním napětí, zejména v nejasném vztahu mezi liberalismem a demokracií.³⁶

Je zjevné, že neliberalismus celosvětově nabývá na síle. Tento pojem lze chápat jako odmítání institucí a mechanismů, které chrání jednotlivce a jejich svobody před zneužitím moci. V řadě západních demokracií předcházela ochrana individuálních práv samotnému procesu demokratizace a byla do něj následně začleněna. Díky tomu se liberální demokracie, spojující ústavní a volební princip, dlouho považovala za standardní model demokratického zřízení. Tyto dva principy však nemusí vždy fungovat ve vzájemné shodě.³⁷

Občané rozvinutých liberálních demokracií se čím dál více obracejí proti svým vládám a politickému establishmentu, který si zvolili. Většina lidí vnímá své vlády pouze jako vzdálené instituce, které nereagují na jejich vlastní potřeby. Liberalismus původně sliboval, že odstraní starou aristokracii ve jménu svobody,

³⁵ PLATTNER, Marc. F. Globalization and Self-Government. Online. *Journal of Democracy*. 2002, vol. 13, no. 3, s. 54-67. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/globalization-and-self-government/>. [citováno 2025-02-28]. s. 58-59

³⁶ ZNOJ, Milan; BÍBA, Jan a VARGOVČÍKOVÁ, Jana. *Demokracie v postliberální konstelaci*. Politeia. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2878-3. s. 7-8

³⁷ ANDERS, Lisa H., LORENZ, Astrid (ed.). *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*. Online. Springer Nature, 2021. ISBN 978-3-030-54674-8. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>. [citováno 2025-02-28]. s. 3

ale místo toho, jakmile odstranil všechny její pozůstatky, se nástupci této aristokracie stali novou, stejně nebezpečnou elitou. Přestože byl liberalismus založen na myšlenkách jako je svoboda jedinců a větší omezení vlády, v současnosti se často setkáváme, že se rozvinul v systém, kde vláda stále více zasahuje do života občanů, což vede k jejich frustraci. I když by vláda měla být formálně pod kontrolou občanů, mnozí z nich se cítí být odtrženi od politické reprezentace.³⁸

Už v roce 1997 Zakaria ve své knize *The Rise of Illiberal Democracy* upozorňoval na rozmach neliberální demokracie. Zaznamenal, že v roce 1990 bylo označováno jako neliberální demokracie 22% zemí, ale o dva roky později už počet stoupl na 35%. Jen málokteré z těchto režimů se posunuly směrem k liberální demokracii, naopak většina se vyvíjí k ještě výraznější neliberálnosti. Tento fenomén rozhodně nepředstavuje jen dočasný stav, v mnoha státech se zakořeňuje systém, který kombinuje prvky demokracie s neliberálními rysy. Stejně jako se svět přizpůsobil různým podobám kapitalismu, může obdobně přijmout i různé formy demokracie. Zdá se, že jeho úvaha, že západní liberální demokracie nemusí být konečnou fází svého demokratického systému, ale pouze jednou z potenciálních alternativ, se stala skutečností.³⁹

Odborníci z odlišných vědeckých disciplín se zaměřují na teoretické i praktické zkoumání ideologických a strukturálních příčin současné krize liberální demokracie, a to jak v silně zakotvených, tak i v méně stabilních demokratických systémech po celém světě. V odborné debatě však dosud nepanuje jednoznačný konsensus ohledně toho, co přesně pojem neliberální demokracie znamená, jaký typ režimu představuje, a jak jej správně zařadit.

Politologové často charakterizují neliberální demokracie jako nové varianty nedemokratických politických uspořádání nebo je řadí mezi tzv. hybridní režimy. Tyto režimy se nacházejí na pomezí demokracie a autoritářství. Přestože formálně

³⁸ DENEEN, Patrick J. *Proč selhal liberalismus*. Praha: Academia. XXI. Století, 2019. ISBN 978-80-200-3050-4. s. 23-24

³⁹ ZAKARIA, Fareed. *Vzestup neliberální demokracie*. Praha: Občanský institut. Bulletin OI, 1998. ISBN 80-238-3209-3. s. 4

disponují základními demokratickými institucemi, v praxi tyto struktury neplní svou funkci, což vede k převládající autoritářské politické realitě.⁴⁰

Bulharský politolog Ivan Krastev tvrdí, že éra liberálního vzestupu, započatá v roce 1989, dospěla ke svému konci. Svět již nelze chápat prostřednictvím jednoduchého protikladu mezi demokracií a autokracií. Větší hrozbu pro svobodu podle něj představuje nástup tzv. demokratických „dvojníků“ – režimů, které se sice deklarují jako demokratické a navenek mohou i tak působit, avšak ve skutečnosti vládou autokratickými metodami.⁴¹

S možností existence i jiných forem demokracie přichází i maďarský politolog Attila Ágh, který uvádí, že jejich vymezení je složité už kvůli samotné složitosti přesné definice demokracie. Ta se totiž může odvíjet od pozitivních nebo negativních hodnoceních aktuálního vývoje. V současnosti vznikají nové termíny, které používají odlišná kritéria pro demokracii, což vede k protichůdným závěrům. Mnohé analýzy často používají pojmy jako "hybridní", "deficitní" nebo "poloviční" demokracie, protože některé problémy, jako korupce a ztráta důvěry v politiku, jsou příliš zjevné a není možné je již ignorovat. Tyto problémy jsou často analyzovány odděleně, místo aby byly chápány jako systémové příznaky hlubokého úpadku nových demokracií. Aby se vyhnuly negativním hodnocením, mnohé studie se uchylují k minimalistické definici demokracie, která vychází pouze ze svobodných voleb a základních lidských práv.⁴²

2.3.1. Příčiny krize liberální demokracie

Yascha Mounk uvádí klíčové příčiny krize liberálních demokracií. Je důležité si uvědomit, že současná nestabilita politických systémů se od těch, které byly

⁴⁰ DANICS, Štefan. Teorie a praxe "neliberální demokracie." In: *Politologický zborník*. Košice: ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS ŠAFARIKIANAE, 2024, s. 71-81. ISBN 978-80-574-0361-6. s. 72-73

⁴¹ KRASTEV, Ivan. New threats to freedom - Democracy's "doubles." Online. *Journal of Democracy*. 2006, vol. 17, no. 2, s. 52-62. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/new-threats-to-freedom-democracys-doubles/>. [citováno 2025-02-28]. s. 52

⁴² ÁGH, Attila. The Deconsolidation of Democracy in East-Central Europe: The New World Order and the EU's Geopolitical Crisis. Online. *Politics in Central Europe*. 2016, vol. 12, no. 3, s. 7-36. ISSN 1801-3422. Dostupné z: <https://doi.org/10.1515/pce-2016-0015>. [citováno 2025-02-28]. s. 9-10

mnohem stabilnější, odlišují třemi zásadními hledisky. Zaprvé dříve liberální demokracie zaručovala svým voličům větší ekonomický růst, a tím se zvyšovala jejich životní úroveň.⁴³ Tento trend ještě prohloubila globální finanční krize v roce 2008, která narušila dřívější spojení mezi liberální demokracií a ekonomickým růstem. Tržní ekonomiky ztratily svou pověst spolehlivého zdroje prosperity, což vedlo k rostoucí nespokojenosti voličů. Situaci dále zkomplikovaly hospodářské problémy západních demokracií a paralelní ekonomický vzestup Číny. To vše společně oslabilo přitažlivost liberalismu jako záruky vyšší životní úrovně.⁴⁴ Zadruhé v minulosti bylo možné zcela eliminovat radikální názory a dezinformace, jelikož politické elity měly kontrolu nad většinou médií. A zatřetí společnost se stala mnohem rozmanitější a rovnoprávnější, a občané se musí v takovémto systému naučit žít, což pro ně může být občas obtížné, protože byli zvyklí na daleko větší homogenitu nebo jasnou hierarchii.

Každý z těchto tří faktorů představuje vážnou výzvu, přičemž řešení byť jen jednoho z nich je mimořádně obtížné. Společná snaha se vypořádat se všemi třemi bude nepochybně zásadní pro budoucnost liberální demokracie.⁴⁵

Jako důvod proč liberalismus selhal, uvádí americký politolog Patrick J. Deneen jeho vlastní úspěch. „*Liberalismus selhal – ne proto, že by zklamal, ale protože se naplnil. Selhal, protože byl úspěšný.*“⁴⁶ Jakmile se liberalismus plně rozvinul, začal vytvářet hluboké systémové problémy, které už nedokáže sám řešit. Krize legitimacy se projevuje ztrátou důvěry občanů ve volby, vládu a ekonomiku. Obránci liberalismu však často přehlíží svou odpovědnost za tuto situaci a své kritiky vnímají jako zpátečníky či extremisty, čímž prohlubují rozdělení společnosti a brání hledání postliberální alternativy.

⁴³ MOUNK, Yascha. *Lid versus demokracie: proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit*. Praha: Prostor. Globus (Prostor), 2019. ISBN 978-80-7260-420-3. s. 196

⁴⁴ DANICS, Štefan. Teorie a praxe "neliberální demokracie." In: *Politologický zborník*. Košice: ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS ŠAFARIKIANAE, 2024, s. 71-81. ISBN 978-80-574-0361-6. s. 75

⁴⁵ MOUNK, Yascha. *Lid versus demokracie: proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit*. Praha: Prostor. Globus (Prostor), 2019. ISBN 978-80-7260-420-3. s. 196

⁴⁶ DENEEN, Patrick J. *Proč selhal liberalismus*. Praha: Academia. XXI. Století, 2019. ISBN 978-80-200-3050-4. s. 20

Existují dvě možná vyústění. Prvním je pokračující úpadek, kdy liberalismus bude postupně ztrácet své hodnoty a uchylovat se k metodám jako je využití policejní síly, byrokracie a velký administrativní dohled, přičemž moc se bude koncentrovat do rukou úzké elity a stát bude posilovat kontrolní mechanismy. Druhým možným výsledkem je jeho nahrazení jiným režimem. V tomto případě však hrozí, že místo lepší alternativy nastoupí režimy, jako je například fašismus nebo komunismus.⁴⁷

Jak již bylo v práci naznačeno, globalizace s liberální demokracií úzce souvisí a krátkodobě ji i podporuje. Je však nezbytné dodat, že z dlouhodobého hlediska může být globalizace jednou z příčin její krize. Liberální složka demokracie je s globalizací slučitelná, jelikož vychází z univerzálních lidských práv a práva na majetek. Omezování státu ve prospěch jednotlivce umožňuje liberalismu překračovat národní hranice, což podporuje kosmopolitní pojetí. Teoreticky by tak mohl liberální řád fungovat pod jednotnou globální správou. Demokratická složka, která je založená na lidové suverenitě a odpovědnosti vlád vůči občanům, je však s globalizací v napětí. Demokracie vyžaduje politické společenství s vazbami odpovědnosti a solidarity mezi občany navzájem. Občanství není jen o právech, ale i o povinnostech vůči druhým. Globální občanství je obtížně představitelné, jelikož kulturní, jazyková a náboženská různorodost ztěžuje vytvoření funkčního světového společenství a myšlenka samosprávy tolika lidí je nereálná.⁴⁸

Jednou z dalších příčin krize liberální demokracie je narušení rovnováhy mezi vládou většiny a ochranou práv jednotlivců a menšin, což je klíčové pro její stabilitu. Tento rozpor může vést k dvěma typům demokratických poruch. První spočívá v nadměrném posílení demokratické složky na úkor ochrany menšin, což oslabuje právní záruky a otevírá prostor pro populismus. Druhý typ narušení vychází z posílení liberální složky, která může podkopat lidovou suverenitu a ohrozit sociální soudržnost, což v praxi vede k nadměrnému vlivu menšinových skupin. Tento jev, pro který neexistuje ustálené označení, lze nejlépe popsat jako

⁴⁷ DENEEN, Patrick J. *Proč selhal liberalismus*. Praha: Academia. XXI. Století, 2019. ISBN 978-80-200-3050-4. s. 141-143

⁴⁸ PLATTNER, Marc. F. Globalization and Self-Government. Online. *Journal of Democracy*. 2002, vol. 13, no. 3, s. 54-67. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/globalization-and-self-government/>. [citováno 2025-02-28]. s. 59-60

radikální pluralismus. Oba popsané extrémy, populismus a radikální pluralismus, tak představují odlišné, avšak stejně závažné hrozby pro rovnováhu, na níž liberální demokracie stojí.⁴⁹

Liberální demokracie byla dlouho považována za stabilní a dominantní systém, mezi občany velmi oblíbený, který zároveň umožňoval prosperitu ekonomiky, zatímco radikální strany byly spíše okrajovou záležitostí. Politologové předpokládali, že liberální demokracie bude čím dál více prosperující a stabilnější.

Realita se však ukázala jiná. Rostoucí frustrace občanů vedla k vzestupu autoritářského populismu po celém světě. Populismus se stal dominantní silou. Voliči zpočátku kritizovali pouze určité politiky a politické systémy, ale nyní se terčem kritiky stává sama liberální demokracie. Otázkou zůstává, zda se z přechodného jevu stane dlouhodobá epocha, která zásadně zpochybní samotné přežití liberální demokracie.⁵⁰ Současná vlna populismu přináší rozporuplný jev, lídři slibují posílení demokracie, avšak v odlišném pojetí, než jaké představuje liberální tradice. Populisté se odvolávají na vůli lidu a tvrdí, že zachovávají demokratické principy, avšak současně oslabují ústavní základy, na nichž demokracie stojí. Tím postupně mění demokratický systém ve formy vlády, které nesou znaky neliberálních či autoritářských režimů.⁵¹

⁴⁹ PLATTNER, Marc. F. Populism, Pluralism, and Liberal Democracy. Online. *Journal of Democracy*. 2010, vol. 21, no. 1, s. 81-92. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/populism-pluralism-and-liberal-democracy/>. [citováno 2025-02-28]. s. 87

⁵⁰ MOUNK, Yascha. *Lid versus demokracie: proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit*. Praha: Prostor. Globus (Prostor), 2019. ISBN 978-80-7260-420-3. s. 9-11

⁵¹ BUGARIC, Bojan. The Right to Democracy in a Populist Era. Online. *AJIL Unbound*. 2018, vol. 112, s. 79-83. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/aju.2018.34>. [citováno 2025-02-28]. s. 79

3. VZTAH POPULISMU A DEMOKRACIE

Vztah mezi populismem a demokracií je předmětem mnoha rozsáhlých teoretických debat, přičemž empirických studií na toto téma existuje už méně. Většina autorů se přitom shoduje na názoru, že populismus není v přímém protikladu k demokracii jako takové a populistické politické strany by tedy neměly být zaměňovány za antisystémové politické subjekty, které kritizují demokratický režim a usilují o jeho zásadní transformaci.⁵²

Otázka, jaká je souvislost mezi pojmy populismus a demokracie, vyvolává velké diskuze. Přestože neexistuje jednoznačný konsenzus, tradiční pohled vnímá populismus jako vnitřní hrozbu pro demokracii. Postupem času se však objevily nesouhlasné názory, přičemž někteří autoři považují populismus za jedinou skutečnou formu demokracie. Obě tyto interpretace jsou do jisté míry správné. Pravdivost těchto interpretací vždy závisí na volební síle a kontextu. Populismus může v určitých případech fungovat buď jako riziko, nebo jako korektiv demokratického systému. Stejně jako jiné ideologie, například liberalismus, nacionalismus či socialismus, může mít populismus na demokracii jak pozitivní, tak negativní dopady.⁵³

Mudde poukazuje na to, že v rámci liberální demokracie existuje zásadní vnitřní rozpor, který je klíčovým bodem vztahu mezi populismem a demokracií. Na jedné straně máme demokratickou myšlenku, která staví na svrchovanosti lidu, což znamená, že rozhodující slovo by měla mít vůle většiny. Na straně druhé je tu liberalismus, jenž se soustředí na ochranu práv menšin a pluralismus, tedy uznání a respektování různých názorů a skupin ve společnosti. Tento rozpor je podstatný, protože vůle většiny a ochrana práv menšin mohou být v některých případech v konfliktu. Není jednoduché najít ideální rovnováhu mezi těmito dvěma principy

⁵² HAVLÍK, Vlastimil. Populism as a Threat to Liberal Democracy in East Central Europe. Online. In: HOLZER, J. a MAREŠ, M. (ed.). *Challenges to Democracies in East Central Europe*. Routledge., 2016. ISBN 9781138488243. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/341443468_Populism_as_a_Threat_to_Liberal_Democracy_in_East_Central_Europe_In_Holzer_J_Mares_M_Eds_2016_Challenges_to_Democracies_in_East_Central_Europe_Routledge. [citováno 2025-02-28]. s. 4

⁵³ MUDDE, Cas a Cristóbal Rovira KALTWASSER. *Populism: a very short introduction*. New York: Oxford University Press, 2017. ISBN 9780190234874 s. 79-80

a nikdy neexistuje jednoznačná shoda na tom, jakým způsobem by měly být tyto hodnoty propojeny a tento neustálý spor je neodmyslitelnou součástí demokratického systému.⁵⁴

O vnitřním rozporu uvnitř liberálně demokratických systémů hovoří také politický teoretik Benjamin Arditi, který popisuje populismus jako výsledek reakce na krizi zastoupení, tedy jako odpověď na neschopnost či neochotu elit reflektovat obavy občanů. Tuto interpretaci podporují určité empirické důkazy. Například pravicový populismus často využívá xenofobní rétoriku k rozšíření své voličské základny. Typickým příkladem může být obviňování tradičních politiků z nedostatečné imigrační kontroly, která podle nich vede k růstu nezaměstnanosti domácích pracovníků. Z tohoto pohledu představuje krize reprezentace příznivé podmínky pro vzestup populismu.⁵⁵

3.1. Populismus jako stín demokracie

Jako určité temné stíny, které demokracii doprovázejí, popisuje populismus Francisco Panizza ve své knize *Populism and the Mirror of Democracy*. Populismus nám odhaluje, že moderní demokratické společnosti stojí na kompromisu mezi demokratickými a nedemokratickými principy. Systém brzd a protivah, který je základním prvkem v liberálních demokraciích, omezuje vůli lidu. V globalizovaném světě populismus klade nepříjemné otázky jak těm, kdo usilují o moc, tak zastáncům technokratického řízení. Podle Panizzy populismus nepředstavuje vrchol ani popření demokracie, ale funguje jako zrcadlo odhalující její nedostatky. Demokracie, podobně jako ji chápali už antičtí Řekové, nese v sobě riziko demagogie a nikdy zcela nenaplnuje ideál lidové suverenity, neboť je vždy směsí demokratických a nedemokratických prvků.⁵⁶

⁵⁴ MUDDE, Cas. *On extremism and democracy in Europe*. London: Routledge, 2016. ISBN 9781138714717. s. 62-63

⁵⁵ PANIZZA, Francisco, ed. *Populism and the Mirror of Democracy*. London - New York: Verso, 2005. ISBN 1859844898. s. 80

⁵⁶ PANIZZA, Francisco, ed. *Populism and the Mirror of Democracy*. London - New York: Verso, 2005. ISBN 1859844898. s. 30-31

Jan Werner Müller nepovažuje liberalismus za určitou kodifikovanou doktrínu, ale spíše za soubor tvrzení s vlastní vnitřní logikou. Na rozdíl od mnohých autorů, podle něj populismus nefunguje jako korektiv příliš elitářské demokracie. Představa, že liberální demokracie umožňuje volbu mezi větší mírou liberalismu nebo demokracie, je mylná. Rozdíly mezi demokraciemi mohou samozřejmě existovat, například v odlišnostech jako jsou referenda nebo pravomoci soudů, ale stavět „mlčící většinu“ proti elitám a zvoleným politikům je nejen iluzí, ale i nebezpečnou myšlenkou. Populismus lze chápat jako stálý stín moderní zastupitelské demokracie, který ji neustále ohrožuje. Uvědomění si jeho charakteru nám může napomoci lépe rozpoznat jeho charakteristické rysy, ale i nedostatky konkrétního demokratického systému, ve které žijeme.⁵⁷

Populismus podle politologa Vlastimila Havlíka nelze považovat za ideologii, která by byla v rozporu s demokratickým pojetím, spíše je často vnímán jako přirozený důsledek vedlejších dopadů demokratického systému, nebo spíše jako důsledek vnitřních napětí, jež tento systém obnáší. Havlík v souvislosti s tímto tématem zmiňuje myšlenku Margaret Canovan, která u demokracie rozlišuje dvě její tváře, tvář pragmatickou a tvář spásnou. Se spásnou tváří demokracie je spojována jakási vize, která slibuje spásu prostřednictvím politiky a návrat k přímé moci lidu, který je považován jako jediná možná legitimní autorita, jenž není institucionálně omezována. Oproti tomu pragmatická tvář vyzdvihuje mírové řešení.⁵⁸ Tato myšlenka vychází z Oakeshottova rozlišení dvou hlavních moderních politických stylů: „politiky víry“ a „politiky skepticismu“. Tyto ideální typy sice koexistují, ale zároveň se vzájemně vylučují. „Politika víry“ usiluje o dosažení dokonalé společnosti, a i za cenu porušování právních pravidel se snaží o její spásu. Naopak „politika skepticismu“ klade důraz na dodržování pravidel a udržování stability, přičemž vůči „politice víry“ zaujímá kritický postoj a od moci neočekává

⁵⁷ MÜLLER, Jan-Werner. *Co je to populismus?*. Přeložil Markéta HOFMEISTEROVÁ. Praha: Dybbuk, 2017. ISBN 978-80-7438-183-6. s. 24

⁵⁸ HAVLÍK, Vlastimil. Populism as a Threat to Liberal Democracy in East Central Europe. Online. In: HOLZER, J. a MAREŠ, M. (ed.). *Challenges to Democracies in East Central Europe*. Routledge., 2016. ISBN 9781138488243. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/341443468_Populism_as_a_Threat_to_Liberal_Democracy_in_East_Central_Europe_In_Holzer_J_Mares_M_Eds_2016_Challenges_to_Democracies_in_East_Central_Europe_Routledge. [citováno 2025-02-28]. s.5

radikální změny. Rozpor mezi těmito dvěma podobami demokracie je klíčovým faktorem, který umožňuje trvalou populistickou mobilizaci, jež provází zastupitelskou demokracii „jako stín“.⁵⁹

O specifickém vztahu mezi populismem a demokracií mluví také Benjamin Arditi, který o tomto fenoménu hovoří jako o vnitřní periferii nebo „vnitřním cizím územím“ demokracie a moderní politiky obecně. Toto přirovnání vyjadřuje nejen vnitřní propojení populismu a demokracie, ale také zásadní neurčitost, která je s tímto termínem spojena. Stejně jako každá hranice, i hranice periferie představuje neurčité území, které současně označuje nejvzdálenější hranici vnitřku a počátek vnějšího prostoru určitého systému. Populismus se může projevovat jak v rámci demokracie, ale také může nastat situace, kdy se oba koncepty dostanou do konfliktu, a případně se i zcela oddělí. Toto přirovnání k vnitřní periferii velmi dobře vystihuje paradoxní a sporný charakter vztahu mezi populismem a demokracií.⁶⁰

3.2. Populismus a transformace demokratických institucí

Populismus, ačkoliv často funguje v rámci demokratických systémů, může představovat specifický způsob vládnutí, který může vést k transformaci či oslabení samotných demokratických institucí. Jakmile populistické hnutí získá moc, jeho politická strategie obvykle směřuje k redefinici institucionálního uspořádání státu tak, aby oslabovalo ústavní mechanismy bránící koncentraci moci a omezovalo vliv opozičních sil.⁶¹ Populisté se proto snaží omezit moc těch, kdo nejsou jejich součástí a přetvářejí ústavní systém tak, aby posílil jejich postavení. Ústava se v jejich rukou stává nástrojem k dosažení a upevnění vlády, přičemž populisté často zpochybňují stávající ústavní omezení a prezentují je jako překážky skutečné vůle lidu. Argumentují tím, že liberální demokracie dostatečně

⁵⁹ DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra, Radek BUBEN a Jana NĚMEC. *¡Que el pueblo mande! : levicové vlády, populismus a změny režimu v Latinské Americe*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. ISBN 978-80-7419-091-9. s. 151

⁶⁰ PANIZZA, Francisco, ed. *Populism and the Mirror of Democracy*. London - New York: Verso, 2005. ISBN 1859844898. s. 98

⁶¹ URBINATI, Nadia. *Znetvořená demokracie: mínění, pravda a lid*. Přeložil Jan BÍBA. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum. Politeia (Karolinum)., 2018. ISBN 978-80-246-3661-0. s. 176

nezaručují suverenitu občanů, a právě tuto myšlenku využívají k ospravedlnění oslabení ústavních pojistek.⁶²

Tento proces se projevuje například centralizací moci, posilováním exekutivy na úkor legislativy a justice či oslabováním systému brzd a protivah, které jsou pro demokratický systém klíčové. Dále bývá patrné přehlížení či marginalizace opozice a tendence přetvářet volební proces tak, aby spíše než pluralitní soutěž politických sil připomínal plebiscit vůdce.⁶³

Liberální demokracie využívá kontrolní mechanismy k vyvažování moci a ochraně menšinových zájmů. Naproti tomu populisté odmítají zprostředkování politických rozhodnutí a vnímají jakýkoliv kompromis s menšinami jako korupci. Jejich silný důraz na vládu lidu a odmítání jakéhokoliv omezení vůle většiny je ryze demokratický, ale jejich postoj k nezávislým institucím a právům jednotlivců je naopak zcela neliberální.

Obavy, že populismus může rozložit liberální instituce, nejsou neopodstatněné. Příklady Polska a Turecka ukazují, že neliberální populisté po nástupu k moci často posilují kontrolu nad justicí, médii a volebními institucemi, zatímco stupňují konflikty se svými politickými oponenty doma ale i v zahraničí.⁶⁴

3.3. Populismus jako korektiv nebo hrozba liberální demokracie?

Zda je populismus přirozenou součástí demokracie nebo je pro ni ohrožením, je zásadní otázkou při definování samotného vztahu populismu a demokracie. Někteří jej vnímají jako její nedílnou součást, jiní jako její popření. Záleží na tom, jak demokracii definujeme. Podle první perspektivy je populismus čistou podobou

⁶² DUFEK, Pavel; BAROŠ, Jiří; BLÁHOVÁ, Sylvie; KŘEPELOVÁ, Tereza a TAUFAR, Patrik. *Liberální demokracie v době krize: perspektiva politické filosofie*. Studie. Praha: Sociologické nakladatelství, 2019. ISBN 978-80-7419-277-7. s. 114

⁶³ URBINATI, Nadia. *Znetvořená demokracie: mínění, pravda a lid*. Přeložil Jan BÍBA. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum. Politeia (Karolinum)., 2018. ISBN 978-80-246-3661-0. s. 176

⁶⁴ MOUNK, Yascha. *Lid versus demokracie: proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit*. Praha: Prostor. Globus (Prostor), 2019. ISBN 978-80-7260-420-3. s. 17

demokracie, neboť vychází z principu „vlády lidu“. Populisté se nevymezují vůči demokracii samotné, ale vůči jejímu zastupitelskému modelu, který považují za zkorumpovaný a odtržený od vůle občanů. Prosazují přímou demokracii a sami sebe vidí jako její skutečné zastánce.

Druhý přístup, vycházející v současnosti z převažující koncepce demokracie, chápe demokracii procedurálně, jako systém pravidel, dělby moci, ochrany menšin a politické plurality. Z tohoto pohledu je populismus její negací, protože odmítá základní demokratické mechanismy, jako je parlamentní zprostředkování vůle lidu, stranická soutěž nebo volební procedury. V krajním případě je vnímán jako tendence směřující k totalitarismu. V tomto případě je tedy možné chápat populismus jako hrozbu pro liberálně demokratické režimy.⁶⁵

Jakým způsobem může populismus ohrozit liberální demokracie je možné sledovat na příkladu Maďarska a Polska. Populisté v těchto zemích jsou charakterističtí svým značným odporem vůči liberální demokracii, a mají proto snahu ji systematicky oslabovat. Toto úsilí je možné sledovat především na jejich útocích na soudní moc, a to především na ústavní soudy, které jsou klíčové pro právní stát. Obě vlády rovněž přetvořily veřejnoprávní média ve vládní propagandu a také změnily volební zákony ve svůj prospěch. Obě vlády také přistupují k omezování práv a svobod prostřednictvím právních opatření, která jsou navenek legální, ale slouží k upevnění jejich moci. Ačkoliv Maďarsko a Polsko zatím nejsou plně autoritářskými režimy, postupné oslabování základů liberální demokracie ukazuje zřetelné tendence k autoritářství.⁶⁶

Populismus může narušovat demokratický proces také tím, že ve chvíli, kdy má populistická strana dostatečnou většinu, je schopna uzákoňovat nové právní předpisy na ústavní úrovni. Tento průběh legitimování zásadních změn vždy ospravedlňuje jako ochranu před liberálními a postkomunistickými elitami, a je také často doprovázen kritikou ekonomického liberalismu, pluralismu a až příliš

⁶⁵ KYSELA, Jan. *Populismus v demokratickém právním státě: hrozba, nebo výzva?*. Praha: Leges. Teoretik, 2019. ISBN 978-80-7502-402-2. s. 49-50

⁶⁶ BUGARIC, Bojan. The Right to Democracy in a Populist Era. Online. *AJIL Unbound*. 2018, vol. 112, s. 79-83. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/aju.2018.34>. [citováno 2025-02-28]. s. 79-80

tolerantní společností. Tento proces ukazuje, že populismus ve vládě neslouží jako korektiv demokracie, ale naopak jako síla, která ji postupně oslabuje.⁶⁷

Debata o vztahu mezi populismem a demokracií odhaluje jejich složitou provázanost. Populismus je často vnímán jako hrozba kvůli silnému vůdcovství, apelování na emoce a obcházení institucí. Přesto se objevuje otázka: pokud je moc lidu jádrem demokracie, proč právě populisté nejsou vnímáni jako její legitimní zástupci? Populismus tak odhaluje slabiny liberalismu, ale jeho vztah k demokracii je rozporuplný. Pokud je totiž demokracie chápána jako uskutečňování vůle lidu, je zásadní problém právě v chápání pojetí lidu, které je velmi proměnlivé a vůle lidu nikdy není zcela plně dosažitelná. Pokud si někdo nárokuje výlučné právo mluvit jménem lidu, ohrožuje tím nejen liberalismus, ale i demokracii. Přesto populismus nemusí být vždy nutně nepřitelem demokracie. Snaha populismu bránit a neignorovat určitá práva lidu je naopak plně kompatibilní s demokracií.⁶⁸

Populismus hraje důležitou roli právě tím, že znovu politizuje otázky, které byly dříve vytlačeny z demokratické scény. To je pozitivní, protože všechny záležitosti by měly být součástí politické sféry.⁶⁹ Sociolog Daniel Prokop poukazuje na několik klíčových doporučení, které by si standardní politika vycházející z tradice liberální demokracie měla z populismu vzít. Především by neměla populismus podceňovat jako něco dočasného, ale měla by se zaměřit na pochopení jevů, které ho podporují. Nakonec je třeba připustit existenci konfliktního liberalismu, tedy liberální demokracie, která umí definovat své protivníky a v politickém vakuu nespolehá pouze na opakování svých hodnot a požadování konsenzu.⁷⁰

Autoři Cas Mudde a Cristóbal Rovira Kaltwasser ve své knize *Populism: A Very Short Introduction* dávají populismus především do kontextu liberální demokracie,

⁶⁷ MÜLLER, Jan-Werner. *Co je to populismus?*. Přeložil Markéta HOFMEISTEROVÁ. Praha: Dybbuk, 2017. ISBN 978-80-7438-183-6. s. 62

⁶⁸ PANIZZA, Francisco, ed. *Populism and the Mirror of Democracy*. London - New York: Verso, 2005. ISBN 1859844898. s. 29-20

⁶⁹ MUDDE, Cas. *On extremism and democracy in Europe*. London: Routledge, 2016. ISBN 9781138714717. s. 62-63

⁷⁰ PROKOP, Daniel. *Slepé skvrny: O chudobě, vzdělávání, populismu a dalších výzvách české společnosti*. Host, 2019. ISBN 978-80-7577-991-5. s. 146-147

nikoliv jako demokracie takové. Většina populistických aktérů vzniká právě v rámci liberálně demokratického systému. Autoři uznávají, že populismus je široký a obtížně uchopitelný pojem, který různí akademici interpretují odlišně. Z tohoto důvodu zmiňují několik významných alternativních přístupů, které propojují pojetí populismu s demokracií, a považují za důležité je taktéž zohledňovat v rámci diskuzí o tomto fenoménu.

Jedním z možných přístupů je chápání populismu jako demokratického způsobu života. Toto pojetí bylo velmi rozšířené obzvláště mezi autory píšícími o populistických stranách z konce 19. století. Mezi tyto autory patřil i politický teoretik Lawrence Goodwyn, který považoval populismus za pozitivní nástroj, který je podstatný pro intenzivnější zapojení lidí do politiky a větší občanskou angažovanost. Další přístup prosazoval zejména argentinský filozof Ernesto Laclau, který chápe populismus nejen jako podstatnou součást politiky, ale také jako emancipační sílu. Laclau v tomto přístupu označuje liberální demokracii za problém a vysvětluje populismus jako potencionální prostředek, kterým je možné dosáhnout řešení, což je podle něj radikální demokracie. Populismus je proto potřebný, jelikož dokáže znovu vnášet konflikt do politiky, a tím podporuje mobilizaci vyloučených vrstev společnosti.⁷¹

Závěrem lze konstatovat, že vztah mezi populismem a demokracií je složitý a vysoce dynamický. Populismus může v některých případech oživovat demokratické ideály, posilovat účast občanů na rozhodování a zpochybňovat dominanci elit. Na druhé straně však může představovat výzvu pro stabilitu liberálně demokratických institucí, které chrání individuální práva a zabraňují zneužívání moci většinou.⁷² „Ve zjednodušené formě lze říci, že populismus může

⁷¹ MUDDE, Cas a Cristóbal Rovira KALTWASSER. *Populism: a very short introduction*. New York: Oxford University Press, 2017. ISBN 9780190234874. s. 1-3

⁷² DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra, Radek BUBEN a Jana NĚMEC. *¡Que el pueblo mande! : levicové vlády, populismus a změny režimu v Latinské Americe*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. ISBN 978-80-7419-091-9. s. 156

*pomoci zabránit tomu, aby liberální demokracie posilovaly svou liberální stránku a zanedbávaly svou demokratickou stránku.*⁷³

Tento vztah mezi populismem a demokracií je proto klíčovým tématem pro pochopení současných politických procesů a pro analýzu možného vývoje demokracií v různých částech světa.⁷⁴

3.4. Populistická demokracie jako specifický model

V jakém poměru jsou mezi sebou pojmy populismus a demokracie je zkoumáno i některými latinskoamerickými autory, kteří spíše než kompromis dvou určitých tradic demokracie, přichází s více analytickým odlišením na dvě samostatné formy moderní demokracie. Jedním z těchto autorů je i Juan Carlos Rey, který rozlišuje mezi populistickou a liberální demokracií. Populistická demokracie podle něj klade důraz na aktuální preference a přání lidu a má velkou kontrolu nad zvolenými zástupci. Naopak liberální model Rey popisuje jako snahu o identifikování reálných a racionálních zájmu a jejich následnému vyhovění. V takovémto případě je vláda odpovědná za své aktivity až na konci svého funkčního období. Tento rozdíl mezi populistickou a liberální demokracií ukazuje, jak různé politické kultury a kontexty formují způsob, jakým může být populismus vnímán.⁷⁵

Giovanni Sartori označuje populistickou demokracii za formu vlády bez relevantního obsahu. Přestože v současnosti tato forma neexistuje, její realizace by byla možná prostřednictvím elektronické demokracie. Tento hypotetický model by umožňoval každému občanovi přímo rozhodovat o jednotlivých otázkách,

⁷³ PLATTNER, Marc. F. Populism, Pluralism, and Liberal Democracy. Online. *Journal of Democracy*. 2010, vol. 21, no. 1, s. 81-92. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/populism-pluralism-and-liberal-democracy/>. [citováno 2025-02-28]. s. 89

⁷⁴ DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra, Radek BUBEN a Jana NĚMEC. *¡Que el pueblo mande! : levicové vlády, populismus a změny režimu v Latinské Americe*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. ISBN 978-80-7419-091-9. s. 150

⁷⁵ DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra, Radek BUBEN a Jana NĚMEC. *¡Que el pueblo mande! : levicové vlády, populismus a změny režimu v Latinské Americe*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. ISBN 978-80-7419-091-9. s. 153-154

kdyby každému občanovi byl předložen problém s navrženými řešeními a mohl by hlasovat pro, proti, nebo se hlasování zdržet.

Klíčovou otázkou však zůstává, kdo by určoval, o jakých problémech se má hlasovat, a jaké možnosti občanům nabídnout. Navíc by většinové rozhodování vedlo k ostré polarizaci společnosti, protože vítězná skupina by získala vše, zatímco menšina by neměla žádnou alternativu. V takovém systému by však „lid“ skutečně přímo rozhodoval o zásadních politických otázkách.⁷⁶

3.5. Krize tradičních stran a vzestup populismus

Mnohdy se spojuje krize tradičních politických stran, zejména sociálně demokratických, právě s otázkou, zda je populismus hrozbou nebo korektivem liberální demokracie. V této souvislosti se pak řeší, zda je populismus skutečně hlavní příčinou současných tlaků na liberální demokracii, nebo jen jedním z mnoha faktorů. Návrhy politik a legislativních změn, které omezují základní svobody, nepřicházejí jen od populistů, ale i od tradičních stran. Populisté kritizují institucionální mechanismy, jako jsou soudní přezkumy či odborné komise, které vnímají jako nástroje elit k potlačení vůle většiny.⁷⁷

Řada tradičních voličů sociální demokracie dnes podporuje populistické strany. Přijetí "mírnější" podoby neoliberalismu ze strany sociální demokracie vytvořilo prostor, který populisté zaplnili prosazováním šovinistického pojetí sociálního státu. Slábnoucí volební podpora sociálnědemokratických stran navíc v mnoha evropských zemích ztížila vznik stabilních většinových vlád, což omezuje schopnost efektivně řešit společenské problémy, prohlubuje nespokojenost s demokracií a dále posiluje podporu populismu.⁷⁸

⁷⁶ DANICS, Štefan a Ladislava TEJCHMANOVÁ. *Extremismus, radikalismus, populismus a euroskepticismus*. Vydání I. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha, 2017. ISBN 978-80-7452-122-5. s. 134-135

⁷⁷ KYSELA, Jan. *Populismus v demokratickém právním státě: hrozba, nebo výzva?*. Praha: Leges. Teoretik, 2019. ISBN 978-80-7502-402-2. s. 90-91

⁷⁸ BUGARIC, Bojan. The two faces of populism: Between authoritarian and democratic populism. Online. *German Law Journal*. 2019, vol. 20, no. 03, s. 390-400. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/glj.2019.20>. [citováno 2025-02-28]. s. 397

Jevy, které dnes označujeme jako populismus nebo „krize demokracie“, se staly výraznějšími v období mezi oslabením důvěry ve státní instituce a pocitem mnoha lidí, že nemají vliv na rozhodování. Tradiční politické strany už dlouho nezvládají vyvolat dojem, že jsou schopny garantovat základní principy demokratického systému jako je právě vliv na rozhodování a legitimita státních institucí.⁷⁹

Někteří politologové vnímají populismus jako reakci na nenaplněné sliby demokracie, která se ocitla v krizi vlivem neoliberalismu a globalizace. Napětí mezi očekáváním občanů a skutečným fungováním demokratického systému vytváří trvalý prostor pro nespokojenost, která se za určitých podmínek může přetavit v populistickou mobilizaci. Ta nemusí být nutně negativní, může také signalizovat hluboký rozpor mezi liberálně-reprezentativním a demokratickým pilířem současného systému. Klíčovým problémem je slábnoucí vazba mezi občany a politickými institucemi, což narušuje důvěru v demokracii jako celek.⁸⁰

Populismus a antiliberální tendence výrazně zasáhly střední a východní Evropu. Vlády, politické strany a hnutí v zemích jako Polsko, Slovensko, Maďarsko, ale i Rumunsko, Bulharsko, Slovinsko a pobaltské státy se prezentují jako opravdoví zástupci lidu, kteří bojují proti zkorumpovaným elitám. Tyto populistické subjekty projevují hlubokou nedůvěru vůči tradičním institucím liberální demokracie, které podle nich stojí mezi nimi a vůlí obyvatelstva. Často zpochybňují rozhodnutí ústavních soudů, která jsou v rozporu s jejich zájmy, a neváhají tyto verdikty veřejně napadat. Jejich pohrdání se však neomezuje pouze na soudnictví, ale zasahuje i do oblasti médií a státní správy, kde dochází k nahrazování zkušených pracovníků loajálními, avšak nekompetentními osobami. Nedůvěra k liberálním institucím bývá doprovázena útoky na ústavně zaručená práva a svobody menšin, včetně etnických skupin, Romů, homosexuálů a dalších, kteří nespádají do úzce vymezeného, etnický a kulturně konzervativního pojetí národa.⁸¹ V posledních

⁷⁹ KYSELA, Jan. *Populismus v demokratickém právním státě: hrozba, nebo výzva?*. Praha: Leges. Teoretik, 2019. ISBN 978-80-7502-402-2. s. 90-91

⁸⁰ KYSELA, Jan. *Populismus v demokratickém právním státě: hrozba, nebo výzva?*. Praha: Leges. Teoretik, 2019. ISBN 978-80-7502-402-2. s. 146

⁸¹ BUGARIC, Bojan. Populism, liberal democracy, and the rule of law in Central and Eastern Europe. Online. *Communist and Post-Communist Studies*. 2008, vol. 41, no. 2, s. 191-203. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2008.03.006>. [citováno 2025-02-28]. s. 192

letech můžeme pozorovat rostoucí nárůst odporu vůči politikám, které podporují začleňování různých skupin do společnosti. Tento odpor se projevuje například návratem neorasismu, neonacionalismu a dokonce antisemitismu. Tato změna zároveň vede k oslabení podpory pro tradiční liberálně-demokratický směr vývoje, který dlouhodobě usiluje o rovnost a svobodu pro všechny.⁸²

Současní populisté se staví proti tomu, co vnímají jako selhání liberální demokracie. Kritizují korupci, klientelismus, oligarchizaci nebo demokratický deficit v rámci fungování Evropské unie. Tyto problémy však často zaměňují s demokracií jako takovou, což vede k odporu vůči politickým stranám a pluralitnímu systému. Paradoxně však sami využívají stranickou politiku k dosažení svých cílů. Populistické strany se vyznačují slabou vnitřní strukturou a silnou personalizací, kdy vůdce zosobňuje vůli lidu. To často vede k autoritářským tendencím, protože loajalita k vůdci je vnímána jako loajalita k národu.⁸³

Americký novinář James Kirchick ve své knize *Konec Evropy* upozorňuje, že rostoucí preference populistických stran v Evropě odráží hlubší krizi liberální demokracie a nárůst nedůvěry v její instituce. Evropská integrace, kdysi považovaná za nevratný proces vedoucí ke stabilitě a prosperitě, se v posledních letech dostala pod tlak v důsledku geopolitických krizí, terorismu, migračních vln a vzestupu neliberálních režimů v některých státech.

Populistické síly těží z rozčarování občanů, kteří se stále více obávají ztráty kontroly nad svými životy a politikou. Frustrace z neschopnosti vlád řešit kumulující se problémy vede k rostoucí skepsi vůči technokratickému rozhodování, typickému pro liberální demokracii. Lidé proto častěji inklinují k politikům, kteří slibují návrat k idealizované minulosti a prosazují silné, centralizované vedení. Tento odklon od liberální demokracie není pouze

⁸² KYSELA, Jan. *Populismus v demokratickém právním státě: hrozba, nebo výzva?*. Praha: Leges. Teoretik, 2019. ISBN 978-80-7502-402-2. s. 59

⁸³ KYSELA, Jan. *Populismus v demokratickém právním státě: hrozba, nebo výzva?*. Praha: Leges. Teoretik, 2019. ISBN 978-80-7502-402-2. s. 49-50

evropským fenoménem, například organizace Freedom House již několik let zaznamenává celosvětový pokles úrovně svobody a demokratických standardů.⁸⁴

Pravicový populismus v Evropě už nelze považovat za okrajový jev. Tradiční přístupy k demokracii si s ním neumí poradit, protože odmítají politický konflikt jako její základní prvek a podceňují význam kolektivní identity. Populisté stavějí na rozdělení mezi „lidem“ a „elitami“, čímž narušují představu o konsenzuální demokracii a odhalují slabiny současného teoretického rámce.⁸⁵ Pro pravicový populismus v zemích střední a východní Evropy je specifická jeho větší nakloněnost k antiliberalismu a protekcionismu oproti ostatním zemím v západní Evropě.⁸⁶

Úpadek tradičních stran a vzestup nových, ale podle politologa Adama Przeworski není podle žádných kritérií nedemokratický proces. Lidé upřednostňují vlády, které nejvíce naplňují jejich požadavky, což obvykle bývá ekonomický růst, prosazování ideologií či jiné cíle. Pokud si občané přejí silnou vládu i za cenu odstranění omezení její moci, nebo dokonce vymezení doby setrvání ve funkci, dá se tento jev nazvat delegativním populismem. Tento úkaz vede k demokratickému ústupu, tedy postupnému oslabování konkurenčních voleb, svobody projevu a sdružování a také dokonce celého právního státu.

Jak tento proces postupuje, opozice ztrácí šanci vyhrát volby nebo se následně ujmout vlády, kontrolní instituce přestávají omezovat výkonnou moc a protesty jsou rázně potlačovány. Nebezpečí spočívá v tom, že většina občanů bude vždy podporovat vládu, která plní její přání, i když tím dochází k podkopávání demokratických základů.⁸⁷

⁸⁴ KIRCHICK, James. *Konec Evropy: diktátoři, demagogové a doba temna před námi*. Praha: Argo. Zip, 2018. ISBN 978-80-257-2463-7. s. 22-23

⁸⁵ PANIZZA, Francisco, ed. *Populism and the Mirror of Democracy*. London - New York: Verso, 2005. ISBN 1859844898. s. 50-56

⁸⁶ KUPKA, Petr; LARYŠ, Martin a SMOLÍK, Josef. *Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy: Slovensko, Polsko, Ukrajina, Bělorusko, Rusko*. Monografie. Brno: Masarykova univerzita, 2009. ISBN 9788021048454. s. 23

⁸⁷ PRZEWORSKI, Adam. Who Decides What Is Democratic? Online. *Journal of Democracy*. 2004, vol. 35, no. 2, s. 5-16. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/who-decides-what-is-democratic/>. [citováno 2025-02-28].

Liberálně demokratické společnosti dnes spojují demokracii především s volným trhem a lidskými právy, zatímco myšlenka lidové suverenity bývá postupně vytlačována. Tento jev může často vést k představám, že politika může fungovat bez konfliktů, což oslabuje demokratickou debatu a otevírá prostor populistickým silám.

Sociálnědemokratické strany se nejvíce zaměřují na střední třídu a přestávají se zajímat o problémy nižších vrstev, což posiluje jejich pocit vyloučení. Pravicově populistické strany tohoto úkazu využívají, a snaží se ve svých voličích vyvolat silné pocity a slibují návrat moci „lidu“. Jejich úspěch ukazuje, že tradiční strany nedokážou reagovat na rostoucí společenské napětí. Současný stav liberálně-demokratických společností proto vytváří příznivé podmínky pro rozvoj pravicového populismu.⁸⁸

3.6. Populismus jako výzva pro Evropskou unii

Populismus sahá svým původem až k samotným počátkům demokratického uspořádání. V rámci demokracie 20. a 21. století, kde je všeobecné volební právo základním principem, se řízení státu bez jisté míry populistických prvků zdá být nevyhnutelné. Přesto v současných evropských politických systémech jeho vliv z různých důvodů znatelně roste.⁸⁹

Rupnik ve své knize *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu* označuje populismus metaforicky jako „strašidlo“, které se šíří napříč Evropou. Toto přirovnání potvrzují příklady, jako je brexit či Orbánova neliberální demokracie, které ilustrují vzestup populistické vlny ohrožující demokracii i samotnou Evropskou unii. Mnozí se obávají, že populismus Evropskou unii oslabí, naruší její jednotu, a v krajním případě ji zcela rozloží.⁹⁰

⁸⁸ PANIZZA, Francisco, ed. *Populism and the Mirror of Democracy*. London - New York: Verso, 2005. ISBN 1859844898. s. 50-56

⁸⁹ HLOUŠEK, Vít; KOPEČEK, Lubomír a ŠEDO, Jakub. *Politické systémy*. Brno: Barrister & Principal, 2011. ISBN 978-80-87474-23-5. s. 248

⁹⁰ RUPNIK, Jacques. *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu: o české minulosti a přítomnosti*. Praha: Novela bohemika, 2018. ISBN 978-80-87683-90-3. s. 366

Evropa čelí vážným problémům. Hrozba rozpadu Evropské unie není jen politickým strašením, ale reálným nebezpečím. Pokud by došlo k rozpadu Evropské unie, pravděpodobně to bude důsledek její jakési paralýzy, zhoršené špatným porozuměním dynamikám národních politických establishmentů, a ne vítězstvím protievropských sil. Základy, na nichž byla EU postavena, se oslabují. Demokratický sociální stát, který byl klíčovým prvkem poválečného politického konsenzu, čelí mnoha hrozbám, včetně demografických změn. Prosperita, jež podporovala politickou legitimitu evropského projektu se postupně vytrácí.

Finanční krize výrazně omezila životnost vlád, a to bez ohledu na jejich politickou orientaci, čímž vytvořila prostor pro vzestup populistických a protestních stran. Veřejné mínění je kombinací pesimismu a frustrace, přičemž úsporné opatření pravděpodobně povedou k růstu politické a sociální nestability.⁹¹

Evropská unie se stala hlavním cílem kritiky populistické opozice, protože zosobňuje nadnárodní elity a myšlenku světa bez hranic, která je úzce spjata s globalizací. Zatímco pracovní místa se přesouvají do ciziny, migranti míří do Evropy. Dlouhou dobu byla EU vnímána jako garance stability a prosperity. Dnes však u rostoucí části společnosti vyvolává pocit ztráty suverenity, odcizení a nejistoty, a to nejen hospodářské, ale i kulturní a civilizační.

Populističtí lídři využívají odporu vůči globalizaci, přičemž moralizování liberálních elit o lidských právech a otevřenosti nemá sílu tento trend zastavit. V důsledku toho se ocitá v ohrožení i samotná budoucnost evropské integrace.⁹²

V mnoha státech jsou právě populistické strany těmi, které poukazují na existenci skutečné alternativy. Vymezují se proti „středu politického konsenzu“, který spojuje středopravicové a středolevicové síly v přesvědčení, že neoliberální globalizace je nevyhnutelná a nemá jinou možnost. Z pohledu populistů představuje evropský integrační projekt symbol neúprosného globalizačního procesu, jenž podle nich

⁹¹ KRASTEV, Ivan. European Disintegration? A Fraying Union. Online. *Journal of Democracy*. 2012, vol. 23, no. 4, s. 23-30. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/european-disintegration-a-fraying-union/>. [citováno 2025-02-28]. s. 23-24

⁹² RUPNIK, Jacques. *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu: o české minulosti a přítomnosti*. Praha: Novela bohemika, 2018. ISBN 978-80-87683-90-3. s. 387

přispívá k nepřijatelným nerovnostem, oslabování důvěry v demokratické instituce, rostoucí hrozbě terorismu a obavám ze ztráty národní a kulturní identity.⁹³

Evropská unie čelí nárůstu nacionalismu a populismu, který ohrožuje její základní hodnoty, jako jsou demokracie, právní stát a lidská práva. Poslední desetiletí provázely EU četné krize, od problémů eurozóny a Brexitu, po migrační vlny a vzestup populistických stran. Největší hrozba populismu přichází z východní Evropy. Do patnácti let od vstupu do EU získali populisté značný vliv v Maďarsku, Polsku, Slovensku, Česku a Bulharsku. Podpora těchto stran se od roku 2000, kdy dosahovala v průměru 9,2 % hlasů, do roku 2017 ztrojnásobila na 31,6%. Znepokojivé je, že v oblasti východní Evropy je nyní více ustálených autoritářských režimů než stabilních demokracií.⁹⁴

Vývoj situace však nelze vnímat jako jednostranný. Průběh francouzských prezidentských a nizozemských parlamentních voleb v roce 2017 ukázal, že vzestup populismu není nevyhnutelný. Přestože populismus představuje riziko, současně staví Evropu před zásadní výzvu, na kterou je třeba reagovat. Ochrana nejen liberální demokracie, ale i samotného evropského projektu je klíčová, neboť právě Evropská unie se stala hlavním terčem populistických hnutí, která ji vnímají jako překážku své politiky a usilují o její oslabení či transformaci. To vyžaduje hledání nových přístupů a strategií.⁹⁵

Populismus u moci nemusí vést k úplnému zrušení demokracie, ale v mnohých případech může postupně oslabovat její klíčové instituce. Populisté testují hranice systému prostřednictvím různých změn volebních zákonů nebo tlaku na média, které s nimi nesouhlasí, a to vše aniž by se zcela rozešli s demokratickým systémem. Otevřený autoritářský režim by pro ně znamenal ztrátu mezinárodní prestiže a s tím související hmotné podpory.

⁹³ BUGARIC, Bojan. The two faces of populism: Between authoritarian and democratic populism. Online. *German Law Journal*. 2019, vol. 20, no. 03, s. 390-400. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/glj.2019.20>. [citováno 2025-02-28]. s. 396

⁹⁴ BUGARIC, Bojan. The Right to Democracy in a Populist Era. Online. *AJIL Unbound*. 2018, vol. 112, s. 79-83. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/aju.2018.34>. [citováno 2025-02-28]. s. 79

⁹⁵ RUPNIK, Jacques. *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu: o české minulosti a přítomnosti*. Praha: Novela bohemika, 2018. ISBN 978-80-87683-90-3. s. 366

Mnohdy se setkáváme s označením neliberální demokracie, které je často spojováno s vládnoucím režimem například v Turecku nebo Maďarsku. Toto pojmenování je však podle Müllera zavádějící. Umožňuje populistickým režimům udržovat zdání demokracie, ačkoli ve skutečnosti podkopávají její samotné základy. Populisté se prezentují jako jediní legitimní zástupci „skutečného lidu“, zatímco jejich oponenti jsou označováni za nepřátele národa. Tím dochází k deformaci demokratického procesu, kdy vítězství ve volbách slouží jako záminka k rozsáhlým ústavním změnám a oslabení liberálních hodnot, včetně ochrany práv menšin.⁹⁶

V kontextu střední a východní Evropy se často používá pojem demokratický úpadek, který je označením současných politických proměn v této oblasti. Tento fenomén je úzce spojován s nástupem a volebním úspěchem populistických stran. Nejvýraznějšími příklady neliberálních posunů v tomto regionu jsou Maďarsko a Polsko, kde hlavní roli v tomto procesu sehrávají národně-konzervativní populisté.⁹⁷

⁹⁶ MÜLLER, Jan-Werner. *Co je to populismus?*. Přeložil Markéta HOFMEISTEROVÁ. Praha: Dybbuk, 2017. ISBN 978-80-7438-183-6. s. 55-62

⁹⁷ HAVLÍK, Vlastimil. Technocratic Populism and Political Illiberalism in Central Europe. Online. *Problems of Post-Communism*. 2019, vol. 66, no. 1, s. 1-16. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/10758216.2019.1580590> . [citováno 2025-02-28]. s. 1

4. NELIBERÁLNÍ DEMOKRACIE

4.1. Definice neliberální demokracie

Pojem neliberální demokracie je předmětem debat politických filozofů a odborníků už od publikace práce na téma neliberální demokracie Fareeda Zakarii v roce 1997. Významný posun v této diskusi nastal v roce 2014, kdy maďarský premiér Viktor Orbán tento koncept začlenil do politické a ideologické roviny. Orbán zdůraznil potřebu hledat nové formy státního uspořádání, které by zajistily dlouhodobou konkurenceschopnost Maďarska v globálním prostředí, přičemž zpochybnil univerzálnost západních a liberálně demokratických modelů. Ačkoliv jeho výroky sice naznačují, jaké formy státního uspořádání Orbán odmítá, neposkytují jednoznačnou a použitelnou definici neliberální demokracie, kterou by bylo možné využít k analýze současné politiky ve střední a východní Evropě.⁹⁸

S možnou definicí neliberální demokracie přichází politolog Wolfgang Merkel. V plně funkčních demokraciích jsou legitimní představitelé vázáni ústavními principy. Naopak v neliberálních demokraciích, kde je ústavní stát oslabený a neúplný, podléhá výkonná a zákonodárná moc státu jen slabé kontrole ze strany soudnictví. Ústavní normy mají na vládní činnost jen omezený vliv a individuální občanská práva jsou částečně omezena, nebo dosud nebyla plně zakotvena. Poškození principu právního státu v těchto režimech zasahuje samotnou podstatu liberálního pojetí svobody, jež spočívá v rovnosti všech jednotlivců.⁹⁹

Uplatnění neliberální ideologie v praxi může vést k oslabení principu dělby moci a omezení vnější kontroly nad politickými procesy, kterou zajišťují média a instituce občanské společnosti. Právní rámec je přizpůsobován tak, aby sloužil politickému establishmentu a umožnil mu jeho využití proti politické opozici.¹⁰⁰

⁹⁸ ANDERS, Lisa H., LORENZ, Astrid (ed.). *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*. Online. Springer Nature, 2021. ISBN 978-3-030-54674-8. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>. [citováno 2025-02-28]. s. 112-13

⁹⁹ MERKEL, Wolfgang. Embedded and Defective Democracies. Online. *Democratization*. 2004, vol. 11, no. 5, s. 33-58. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080=13510340412331304598>. [citováno 2025-02-28]. s. 49

¹⁰⁰ ANDERS, Lisa H., LORENZ, Astrid (ed.). *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*. Online. Springer Nature, 2021. ISBN 978-3-030-54674-8. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>. [citováno 2025-02-28]. s. 113-114

Ačkoliv neexistuje obecně uznávaný soubor znaků, který by jednotně definoval neliberální demokracii, politolog Štefan Danics přichází s návrhem možných charakteristik vycházejících z pojetí neliberální demokracie v Maďarsku. Ve svém příspěvku *Teorie a praxe „neliberální demokracie“* naznačuje, jak maďarský premiér Viktor Orbán pod zástěrkou „neliberální demokracie“ politizuje ústavní soudnictví, oslabuje nezávislost médií a omezuje práva menšin, nevládních organizací i akademických svobod.

Z této analýzy vyplývá, že v praxi se neliberální demokracie může vyznačovat těmito rysy:

- navenek zachovává demokratická pravidla, avšak pouze formálně;
- účelově využívá právo k dosažení politických výhod;
- legitimitu opírá především o vládu většiny;
- jako základ státních rozhodnutí uplatňuje morální normy odvozené z náboženství.¹⁰¹

Neliberální tendence se často projevují ve dvou hlavních rovinách. První spočívá v postupném oslabování politických institucí, které zajišťují kontrolu moci a ochranu menšin. Tento proces zpravidla probíhá prostřednictvím řady dílčích kroků, kdy demokraticky zvolené autority systematicky narušují, oslabují či ovládají mechanismy bránící koncentraci moci. Jelikož se tak často děje legálními prostředky, jsou tyto neliberální změny označovány jako určité postupné ústupky pod právní zástěrkou. Druhá rovina zahrnuje zpochybňování institucí, jež brání dominanci většiny. Tento proces bývá doprovázen odmítáním liberálních sociálních a kulturních norem, což se projevuje popíráním pluralismu a rostoucí mobilizací politického konfliktu na sociálně kulturní ose.¹⁰²

¹⁰¹ DANICS, Štefan. *Teorie a praxe "neliberální demokracie."* In: *Politologický zborník*. Košice: ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS ŠAFARIKIANAE, 2024, s. 71-81. ISBN 978-80-574-0361-6. s. 79

¹⁰² ANDERS, Lisa H., LORENZ, Astrid (ed.). *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*. Online. Springer Nature, 2021. ISBN 978-3-030-54674-8. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>. [citováno 2025-02-28]. s. 3-4

Yascha Mounk upozorňuje na jeden zásadní problém uvnitř samotné neliberální demokracie, a to její tendenci k nestabilitě. Pro omezení moci vládců, jako je premiér nebo prezident, je klíčová nezávislost institucí. Je nutné mít svobodná média a opozici, které umožní demokratické nahrazení vlády prostřednictvím volebních a právních mechanismů.¹⁰³

4.2. Rozmach neliberální demokracie

Současná doba je označována jako éra demokracie. Zatímco v minulosti byl život jednotlivce ohrožován monarchistickým absolutismem, církevními principy či totalitními režimy, dnes diktatury a zbytky totalitarismu působí ve většině světa už jako přežitek. Ačkoli ještě někde přetrvávají, ztrácejí často důvěryhodnost a nejsou reálnou alternativou k demokracii. Výzvy vládnutí v 21. století tak pravděpodobně vyvstanou přímo v rámci demokratických systémů, což je ztěžuje, neboť jsou zahaleny legitimní formou.¹⁰⁴

Demokracie, chápána jako liberální pluralismus, která spočívá na demokratických institucích a hodnotách sdílených občany, čelí rostoucímu tlaku po celém světě. Svobodný tisk, občanská společnost a právní stát, tedy základní pluralistické instituce, jsou čím dál častěji napadány. Hlavními viníky však nejsou antidemokratické síly, které by se snažily o změnu režimu prostřednictvím pučů či volebních podvodů. Tyto změny jsou spíše postupné. Zvolení lídři se snaží soustředit moc do rukou výkonné složky, čímž oslabují klíčové demokratické instituce jako nezávislost soudnictví, svobodu médií či demokratické volby. Demokracie tak nejsou ohroženy převraty, ale spíše pomalým rozkladem, zatímco formálně stále existují volební demokratické struktury.¹⁰⁵

¹⁰³ *Politolog: Orbán budoval neliberální demokracii, ale proměnila se v systém, který není demokratický.* Online. IRozhlas. 2021. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zivotni-styl/spolecnost/yascha-mounk-madarsko-polsko_2112231212_pj. [citováno 2025-02-28].

¹⁰⁴ ZAKARIA, Fareed. *Vzestup neliberální demokracie*. Praha: Občanský institut. Bulletin OI, 1998. ISBN 80-238-3209-3. s. 15

¹⁰⁵ GUASTI, Petra a MANSFELDOVÁ, Zdenka (ed.). *Democracy under stress: changing perspectives on democracy, governance and their measurement*. Prague: Institute of Sociology of the Academy of Sciences, 2018. ISBN 978-80-7330-307-5. s. 9

Mnoho politologů dlouhou dobu věřilo, že liberalismus a demokracie se vzájemně doplňují. Přestože si byli vědomi faktu, že individuální práva a vůle lidu se občas mohou dostat do konfliktu, předpokládali, že jejich spojení vytváří stabilní a pevný politický systém. Pokud se však veřejné mínění obrací proti liberalismu a elity se odklánějí od demokracie, dochází mezi nimi k přímému střetu.¹⁰⁶

Obhájci liberalismu často varují před ohrožením demokracie, zejména před neomezenou vládou většiny ohrožující svobody menšin. Politologové upozorňují na vzestup „neliberální demokracie“ jako hlavní hrozbu pro politickou stabilitu a liberální politickou ekonomii. Tento trend je patrný ve vzestupu populistických hnutí, které se vyznačují kritikou základních zásad Evropské unie. Politický teoretik William Galston varuje, že nejnaléhavější hrozbou pro liberální demokracii není autokracie, ale právě neliberální demokracie.¹⁰⁷

Rozpad liberální demokracie je možný dvěma způsoby. Pokud se demokracie stane neliberální, bývají nezávislé instituce podřizovány exekutivní moci a dochází k omezování práv menšin. Naopak liberální režim může zůstat nedemokratický, pokud politický systém natolik zvýhodňuje elity, že volby sice probíhají, ale nevedou k reálnému promítnutí vůle lidu do vládnutí.¹⁰⁸

Neliberální demokracie čerpají svou legitimitu převážně z faktu, že se jedná o demokratické režimy. Jejich největším nebezpečím je však podkopání důvěry v liberální demokracii, což může destabilizovat celý demokratický řád. Historie ukazuje, že každá krize demokracie vedla k období, kdy byla zpochybňována a nahrazována jinými režimy, jak tomu bylo například i mezi světovými válkami v Evropě. Tehdy moc převzali demagogové, často zpočátku populární a demokraticky zvolení.

V reakci na dnešní vlnu neliberalismu spočívá klíčová úloha mezinárodního společenství, zejména pak Spojených států, v posilování demokracie tam, kde je

¹⁰⁶ MOUNK, Yascha. *Lid versus demokracie: proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit*. Praha: Prostor. Globus (Prostor), 2019. ISBN 978-80-7260-420-3. s. 22-23

¹⁰⁷ DENEEN, Patrick J. *Proč selhal liberalismus*. Praha: Academia. XXI. Století, 2019. ISBN 978-80-200-3050-4. s. 126-127

¹⁰⁸ MOUNK, Yascha. *Lid versus demokracie: proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit*. Praha: Prostor. Globus (Prostor), 2019. ISBN 978-80-7260-420-3. s. 36

již zakořeněná, a v podpoře konstitučního liberalismu v ostatních zemích světa. Demokracie bez těchto liberálních prvků je podle Zakaria nejen nedostatečná, ale i nebezpečná, neboť může vést ke ztrátě svobod, zneužití moci, etnickým konfliktům i válce.¹⁰⁹

4.3. Neliberální trendy v Evropské unii

Případ střední a východní Evropy je dobrým příkladem tohoto neliberálního trendu. Demokracie v těchto zemích sice nepodléhá drastické změně režimu, ale její kvalita klesá. Politizace institucí, omezení politické participace a oslabování právního státu vede k jejímu postupnému rozkladu. Vládnoucí elity útočí na opozici, média i občanskou společnost, označují je za nepřátele národa a prosazují model neliberální demokracie. Názory na příčiny tohoto úpadku se liší. Někteří ho považují za důsledek vlastního úspěchu demokracie, jiní za selhání elit či jejich neschopnost reagovat na změny.¹¹⁰

V Evropské unii dochází k oslabení demokracie a právního státu, nejvýrazněji v Maďarsku a Polsku, s mírnějšími projevy pak také v České republice a na Slovensku. Vládnoucí většiny zde oslabily soudní moc, omezily práva menšin a ztížily fungování nezávislých médií i nevládních organizací. Některé z těchto států, dříve považované za lídry v demokratizaci a evropské integraci, se tak staly příklady demokratického úpadku. Přestože aktéři Evropské unie opakovaně vyzývají k dodržování základních hodnot zakotvených v článku 2 Smlouvy o EU, vlády jednotlivých zemí tyto výzvy často odmítají s odkazem na národní suverenitu a kulturní rozdíly mezi východní a západní Evropou.¹¹¹ Například už v roce 2018 na plenární zasedání Evropského parlamentu bylo odhlasováno, že Maďarsko svým jednáním porušuje základní hodnoty Evropské unie. Toto bylo poprvé

¹⁰⁹ ZAKARIA, Fareed. *Vzestup neliberální demokracie*. Praha: Občanský institut. Bulletin OI, 1998. ISBN 80-238-3209-3. s. 15-16

¹¹⁰ GUASTI, Petra a MANSFELDOVÁ, Zdenka (ed.). *Democracy under stress: changing perspectives on democracy, governance and their measurement*. Prague: Institute of Sociology of the Academy of Sciences, 2018. ISBN 978-80-7330-307-5. s. 9-10

¹¹¹ ANDERS, Lisa H., LORENZ, Astrid (ed.). *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*. Online. Springer Nature, 2021. ISBN 978-3-030-54674-8. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>. [citováno 2025-02-28]. s. 1-2

v dějinách, kdy byla Rada EU vyzvána, aby zasáhla na ochranu základních unijních hodnot.¹¹²

Evropská unie má jen omezené mechanismy pro řešení nárustu antiliberálního populismu a neliberální demokracie v členských státech. Kromě článku 6 smlouvy o EU, který upravuje liberální instituce v členských státech, nemá jednotný právní rámec týkající se soudnictví, práv menšin či státní správy.¹¹³ Článek 6 Smlouvy o EU, ale pouze potvrzuje práva a svobody, které jsou uvedené v Listině základních práv Evropské unie.¹¹⁴ Mezi hodnoty, které tato Listina uznává, patří například lidská důstojnost, svobody, rovnost a solidarita, ale také uvádí, že Evropská unie má být postavena na zásadách demokracie a právního státu.¹¹⁵ Jedním z mechanismů, který napomáhá EU hodnotit institucionální reformy v zemích, jsou tzv. Kodaňská kritéria. Jedná se o kritéria, které musí během přístupového procesu jednotlivé žadatelské země splňovat.¹¹⁶ Státy usilující o členství v Evropské unii musí splňovat několik klíčových podmínek, jako je existence tržního hospodářství a schopnost obstát v konkurenčním prostředí v rámci jednotného trhu EU. Další podmínkou je připravenost převzít závazky spojené s členstvím, což zahrnuje implementaci veškeré legislativy EU a respektování jejích cílů. Nejdůležitější podmínkou je pomocí stabilních institucí zajistit fungování demokracie, právního státu, respektování lidských práv a ochranu menšin.¹¹⁷

¹¹² Zpravodajství. Online. Evropský parlament. 2018. Dostupné z: <https://www.europarl.europa.eu/news/cs/press-room/20180906IPR12104/pravni-stat-v-madarsku-parlament-vyzval-clenske-staty-aby-jednaly>. [citováno 2025-02-28].

¹¹³ BUGARIC, Bojan. Populism, liberal democracy, and the rule of law in Central and Eastern Europe. Online. *Communist and Post-Communist Studies*. 2008, vol. 41, no. 2, s. 191-203. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2008.03.006>. [citováno 2025-02-28]. s. 200

¹¹⁴ EUR-Lex. Online. EU. 2008. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/cs/ALL/?uri=CELEX:12008M006>. [citováno 2025-02-28].

¹¹⁵ Úřední věstník Evropské unie - Listina základních práv Evropské Unie. Online. EU. 2012. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=CS#d1e751-393-1>. [citováno 2025-02-28].

¹¹⁶ BUGARIC, Bojan. Populism, liberal democracy, and the rule of law in Central and Eastern Europe. Online. *Communist and Post-Communist Studies*. 2008, vol. 41, no. 2, s. 191-203. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2008.03.006>. [citováno 2025-02-28]. s. 201

¹¹⁷ Rozšíření EU. Online. EU. Dostupné z: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/eu-enlargement_cs. [citováno 2025-02-28].

Po vstupu států do EU však možnost uplatňovat tato kritéria zanikla, čímž EU ztratila důležitý nástroj pro dohled nad vývojem demokracie a liberálních institucí v regionu. Ačkoliv bylo jasné, že pokud se státy stanou plnoprávními členy Evropské unie, nebudou již podléhat těmto kritériím, málokdo očekával, že už během pár let dojde k tak výraznému nárůstu populismu, útokům na liberální instituce a porušování práv menšin.¹¹⁸

Konflikty mezi EU a členskými státy existují od vzniku Evropské unie, zejména v otázkách práv menšin, environmentálních norem, vojenské politiky a vztahů s Ruskem. Přesto byly visegrádské země obecně považovány za formálně vzorné, přičemž nesouhlas s unijními normami se projevoval spíše povrchním přebíráním legislativy než jejím otevřeným porušováním.¹¹⁹

Napětí mezi orgány Evropské unie a jednotlivými státy se nejvíce prohloubilo během migrační krize, kdy státy Visegrádské skupiny odmítly povinné přerozdělování uprchlíků, čímž se z odporu vůči konkrétním politikám stala obecná protievropská rétorika. Tento postoj byl často ospravedlňován ochranou zájmů domácích voličů.¹²⁰ Politické špičky střední a východní Evropy vnímaly migrační vlnu roku 2015 jako velké ohrožení národní, a dokonce i evropské identity, což vedlo k požadavkům na její ochranu za každou cenu. Maďarsko například vztyčilo hraniční plot a všechny státy Visegrádské čtyřky odmítly unijní kvóty na přerozdělování uprchlíků. Populisté využili obav z muslimské invaze k posílení své pozice.¹²¹

Současné spory s Bruselem však mají jinou povahu a hlubší dopad. Zprv se dotýkají základních hodnot EU, jako jsou demokracie a právní stát. Některé členské státy už nevyjadřují pouze odlišné politické preference, ale snaží se

¹¹⁸ BUGARIC, Bojan. Populism, liberal democracy, and the rule of law in Central and Eastern Europe. Online. *Communist and Post-Communist Studies*. 2008, vol. 41, no. 2, s. 191-203. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2008.03.006>. [citováno 2025-02-28]. s. 201

¹¹⁹ ANDERS, Lisa H., LORENZ, Astrid (ed.). *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*. Online. Springer Nature, 2021. ISBN 978-3-030-54674-8. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>. [citováno 2025-02-28]. s. 7

¹²⁰ ANDERS, Lisa H., LORENZ, Astrid (ed.). *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*. Online. Springer Nature, 2021. ISBN 978-3-030-54674-8. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>. [citováno 2025-02-28]. s. 1

¹²¹ RUPNIK, Jacques. *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu: o české minulosti a přítomnosti*. Praha: Novela bohemika, 2018. ISBN 978-80-87683-90-3. s. 381

oddělit členství v EU od liberálně demokratických principů, čímž ohrožují soudržnost EU. Tyto konflikty narušují dosavadní způsoby integrace. Odmítání migračního relokačního mechanismu nebylo jen běžným případem neplnění povinností, ale vyjádřením nesouhlasu s rozhodovacími procesy EU. Ignorování evropské legislativy a rozsudků Soudního dvora EU tak přímo zpochybňuje princip evropské integrace.¹²²

Po dvaceti letech budování právního státu dochází v Polsku a Maďarsku k jeho postupnému odbourávání. Bývalý maďarský prezident a zakladatel tamního Ústavního soudu László Sólyom už v roce 2013 prohlásil, že právní stát v zemi přestal existovat. Nedávný posun k autoritářství podkopává princip dělby moci, nezávislost médií i nestrannost státní správy. Ústavní soudy se v obou zemích staly hlavním terčem politických zásahů, neboť jsou vnímány jako překážka suverenity lidu. Podle Benátské komise opatření polské vlády ohrožují právní stát i demokratický systém.¹²³ Benátská komise, oficiálně Evropská komise pro demokracii prostřednictvím práva, je poradním orgánem Rady Evropy pro otázky ústavního práva, a v reakci na novelizace zákona o Ústavním soudu v Polsku vydala stanovisko, kde upozorňovala na systémové ohrožení právního státu.¹²⁴

Podle Krasteva je hlavním důvodem současné evropské krize nespokojenost s demokracií, která ji odlišuje od politických rozpadů ve 20. století. Zatímco historické politické krize byly motivovány touhou po národní nezávislosti nebo individuální svobodě, dnes v Evropě tento slib demokratické politiky nefunguje. I když lidé v mnoha zemích nevyhledávají nedemokratické režimy, jsou stále více nespokojeni s tím, jak současná demokracie funguje. Existuje rostoucí pocit, že demokratické vlády nedokážou čelit nepředvídatelným výkyvům globálního trhu. Politická účast v evropských demokraciích, a to jak ve starých, tak nových, klesá. Lidé se vyhýbají volbám, méně se angažují v politických stranách a důvěra

¹²² ANDERS, Lisa H., LORENZ, Astrid (ed.). *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*. Online. Springer Nature, 2021. ISBN 978-3-030-54674-8. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>. [citováno 2025-02-28]. s. 7-8

¹²³ RUPNIK, Jacques. *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu: o české minulosti a přítomnosti*. Praha: Novela bohemika, 2018. ISBN 978-80-87683-90-3. s. 391

¹²⁴ *Úřední věstník Evropské unie - Doporučení komise (EU) 2017/146*. Online. EU. 2017. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A32017H0146>. [citováno 2025-02-28].

v instituce klesá. Nejvíce se tato politická pasivita projevuje u chudších a imigrantských skupin, které by přitom měly mít největší motivaci zapojit se do politiky a zlepšit si tím životní podmínky. I když demokracie stále zůstává nejpoužívanějším politickým systémem, mnoho lidí začíná pochybovat o její skutečné hodnotě.¹²⁵

Projekt Evropské unie byl v mnoha ohledech výjimečně liberální. Přestože dosáhla významných úspěchů při budování jednotného trhu a prosazování lidských práv, Evropská unie je dnes často kritizována pro svůj „demokratický deficit“. Původně tuto výtku vznesli ti, kdo chtěli posílit postavení národních parlamentů vůči Bruselu. Později se k ní připojili zastánci hlubší integrace, usilující o větší legitimitu evropských institucí. Tato situace odhaluje komplikovanou pozici Evropské unie. Její pravomoci přesahují úroveň, kterou by bylo možné opírat pouze o vnitrostátní demokratické struktury členských států, avšak ty zároveň nechtějí EU plně demokratizovat. Obávají se totiž, že by to nevratně oslabilo jejich národní suverenitu.¹²⁶

Evropská unie se často prezentuje jako ochránce právního státu, což je patrné i v jejím přístupu k Maďarsku a Polsku. Evropská komise v roce 2014 zavedla „mechanismus právních norem“, jehož cílem je prostřednictvím dialogu přimět členské státy k nápravě možného porušování hodnot zakotvených ve Smlouvě o EU. Tento důraz na právní stát ovšem vyvolal dojem, že EU hájí především liberální principy, zatímco demokracie zůstává doménou národních států.¹²⁷

Maďarský politolog Attila Ágh používá pojem de-europeizace k popisu prohlubující se propasti mezi vyspělými jádrovými státy Evropské unie a zeměmi střední a východní Evropy, která se po globální krizi výrazně projevila zejména porušováním principů právního státu v Polsku a Maďarsku. Podle Ágha EU při

¹²⁵ KRASTEV, Ivan. European Disintegration? A Fraying Union. Online. *Journal of Democracy*. 2012, vol. 23, no. 4, s. 23-30. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/european-disintegration-a-fraying-union/>. [citováno 2025-02-28]. s. 29-30

¹²⁶ PLATTNER, Marc. F. Globalization and Self-Government. Online. *Journal of Democracy*. 2002, vol. 13, no. 3, s. 54-67. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/globalization-and-self-government/>. [citováno 2025-02-28]. s. 63-64

¹²⁷ MÜLLER, Jan-Werner. *Co je to populismus?*. Přeložil Markéta HOFMEISTEROVÁ. Praha: Dybbuk, 2017. ISBN 978-80-7438-183-6. s. 63

rozšiřování směrem k novým členským státům nedokázala zajistit trvalou evropskou integraci, neboť kodaňská kritéria nebyla dostatečně připravena na dlouhodobé udržení demokratických standardů. Po přijetí těchto států tak EU postrádala účinné nástroje k nápravě demokratických odchylek. Mechanismy, jako je řízení o porušení práva nebo postup podle článku 7, se ukázaly jako nedostatečné, což potvrzují přetrvávající spory s Polskem a Maďarskem. Hlavní příčinou odklonu zemí střední a východní Evropy od evropského proudu je jejich neschopnost dosáhnout konkurenceschopné ekonomiky a stabilní demokracie. Ágh zdůrazňuje, že k překonání těchto problémů musí Evropská unie posílit své právní nástroje a státy střední a východní Evropy musí překonat své vlastní socio-politické krize.¹²⁸

¹²⁸ ÁGH, Attila. Decline of democracy in the ECE and the core-periphery divide: Rule of law conflicts of Poland and Hungary with the EU. Online. *Journal of Comparative Politics*. 2018, vol. 11, no. 2, s. 30-65. ISSN 1338-1385. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/327540307_Decline_of_democracy_in_the_ECE_and_the_core-periphery_divide_Rule_of_law_conflicts_of_Poland_and_Hungary_with_the_EU. [citováno 2025-02-28]. s. 30-31

5. PŘÍKLADY NELIBERÁLNÍCH TENDENCÍ V ZEMÍCH EVROPSKÉ UNIE

5.1. Maďarsko

Maďarská strana Fidesz, která vznikla v roce 1988 jako reakce na úpadek komunistického režimu v Maďarsku, je od počátku spojena s Viktorem Orbánem. Z původně liberální strany, zaměřené na mladé voliče, se po volbách v roce 1994 transformovala na konzervativní uskupení, které postupně ovládlo pravicovou scénu. Její politika je založena na důrazu na maďarský nacionalismus, péči o menšiny v zahraničí a kritice liberalismu, který považuje za překonaný západní model.¹²⁹

V roce 1995 se Fidesz přejmenoval na Fidesz-Maďarská občanská strana, což podpořilo proces přechodu od liberalismu ke konzervatismu. Tento strategický posun umožnil straně stát se dominantní silou, když Viktor Orbán v roce 1998 získal post premiéra. Ideologická změna zahrnovala hlavně důraz na národní identitu. Fidesz zdůrazňoval „maďarství“ a kritizoval liberální strany za podkopávání národní hrdosti. Strana deklarovala své základní hodnoty jako národní cítění, křesťanskou morálku, svobodu a pořádek. Zahraniční politika Fidesz se zaměřila na národní zájmy, kritizovala EU a prosazovala myšlenku unie národních států místo evropského superstátu, přičemž členství v EU vnímala pragmaticky jako nástroj k prosazení maďarských zájmů.¹³⁰

Maďarský nacionalismus, který je charakteristickým rysem strany Fidesz, se často projevuje i euroskepticismem, což je dáno silnou historickou tradicí a pocitem vyloučení vůči sousedním zemím. Tento pocit, zesílený křivdou ztráty části historického území po světových válkách, spolu s představou Maďarska jako strážce západních křesťanských hodnot, ovlivňuje i vnímání evropské integrace.

¹²⁹ ANDERS, Lisa H., LORENZ, Astrid (ed.). *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*. Online. Springer Nature, 2021. ISBN 978-3-030-54674-8. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>. [citováno 2025-02-28]. s. 114-115

¹³⁰ BATORY, Agnes. *The politics of EU accession: ideology, party strategy and the European question in Hungary*. Europe in change. Manchester: Manchester University Press, 2008. ISBN 9780719075285. s. 54-56

Nacionalismus se v maďarském euroskepticismu odráží především v postoji k menšinám, sousedním státům a v nedůvěře k nadnárodním principům mezinárodních organizací. V praxi to znamená, že ačkoliv maďarská vláda veřejně prohlašuje podporu evropské integrace, je často neochotná ustoupit v otázkách, které by mohly ohrozit národní zájmy nebo prestiž země. Tento přístup, blokující kompromisní řešení, komplikuje vyjednávací pozici Maďarska, a kvůli tomu čelí kritice ostatních členských států.¹³¹

Po roce 1989 směřovalo Maďarsko svou budoucnost k západní Evropě, avšak premiér Viktor Orbán dnes zastává názor, že perspektivu pro Maďarsko i Evropu představuje koncept „neliberální demokracie“. Podle jeho slov se země v důsledku vlastního zklamání z liberalismu odvrací od jeho hodnot. Přestože si Maďarsko nadále zachovává pravidelné volby, samotný proces vládnutí je provázen omezováním práv menšin, oslabením nezávislosti ústavního soudu a médií. Orbán nehodlá zpochybňovat samotnou demokracii, ale vědomě se distancuje od liberálních principů s nadějí, že jeho přístup zaujme i další vlivné představitele evropské pravice, zejména ty s protiimigračními postoji.¹³²

Velký význam v maďarské politice hrál také rok 2005, kdy někteří autoři označili tento rok za "rok populismu" nebo "rok vzestupu populismu". Tento vzestup je chápán jako častější výskyt populistických prvků, které se neobjevují pouze u dříve okrajových politických subjektů považovaných za populistické, ale i u nejvýznamnějších parlamentních stran, konkrétně Fideszu a Maďarské socialistické strany. V okamžiku, kdy populistické prvky pronikají do politiky obou hlavních stran, se populismus stává nedílnou součástí celé maďarské politické scény.¹³³ I kvůli využití velkého množství populistických prvků, slavila strana Fidesz v roce 2010 úspěch ve volbách do parlamentu. Zisk 52% hlasů umožnil straně obsadit více než dvě třetiny parlamentních křesel, což jí poskytlo výraznou

¹³¹ HAVLÍK, Vlastimil a KANIOK, Petr (ed.). *Euroskepticismus a země střední a východní Evropy*. Studie. Brno: Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-4016-5. s. 83-84

¹³² DANICS, Štefan. Teorie a praxe "neliberální demokracie." In: *Politologický zborník*. Košice: ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS ŠAFARIKIANAE, 2024, s. 71-81. ISBN 978-80-574-0361-6. s. 71-72

¹³³ NEKVAPIL, Václav V. a STASZKIEWICZ, Maria (ed.). *Populism in Central Europe*. Prague: AMO - Association for International Affairs, c2007. ISBN 978-80-87092-02-6. s.165

politickou nadvládu a posílilo její postavení vůči ostatním politickým subjektům.¹³⁴ Úspěch strany Fidesz byl důsledkem krize, která v Maďarsku panovala. Veřejnost se obávala rozsáhlé imigrace a mnoho obyvatel mělo pocit, že neprofituje spravedlivě z ekonomického růstu. Korupční skandály navíc podkopaly důvěru ve vládu, a proto lidé doufali, že vítězství Fideszu pod vedením Viktora Orbána přinese zásadní změnu.¹³⁵

Pro populismus v Maďarsku je charakteristické, že mnoho jevů, které jsou zde považovány za populistické, odpovídají termínu „prázdný populismus“, jak ho definují Jagers a Walgrave. Tento termín označuje jevy jako oportunismus, sliby ochrany státu před nejistotou, budování morální většiny a politiku, která se odkazuje na vůli lidu. I když autoři Jagers a Walgrave tento pojem považují za neutrální, maďarští autoři ho vnímají spíše negativně a jako nebezpečný. Strana Fidesz však vykazuje i další populistické rysy, zejména silnou antielitářskou rétoriku, kdy kritizuje postkomunistické elity, které se po roce 1989 obohatily díky své politické moci. Kromě toho je strana Fidesz obviňována z nacionalistické mobilizace a antikomunistické propagandy. Kombinace antielitářství a degradace národnostních menšin je základem tzv. úplného populismu, což činí Fidesz spíše komplexnějším příkladem tohoto jevu než jen „prázdného populismu“.¹³⁶

Attila Ágh označuje Maďarsko za hlavního aktéra v záležitosti porušování principů právního státu ve střední a východní Evropě. Tyto problémy se prohloubily po nástupu vlády Viktora Orbána v roce 2010, kdy došlo k zásadní změně ústavního pořádku. Maďarsko se stalo středobodem debat o právním státu, přičemž Orbánova vláda vědomě porušovala nejen evropské normy, ale i vlastní ústavu

¹³⁴ AALBERG, Toril, Frank ESSER, Carsten REINEMANN, Jespe STRÖMBÄCK a Claes H. de VREESE, ed. *Populist political communication in Europe*. New York: Routledge, 2017. ISBN 9781138654792. s. 299

¹³⁵ MOUNK, Yascha. *Lid versus demokracie: proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit*. Praha: Prostor. Globus (Prostor), 2019. ISBN 978-80-7260-420-3. s. 18

¹³⁶ AALBERG, Toril, Frank ESSER, Carsten REINEMANN, Jespe STRÖMBÄCK a Claes H. de VREESE, ed. *Populist political communication in Europe*. New York: Routledge, 2017. ISBN 9781138654792. s. 300-301

přijatou v roce 2011. Místo smysluplného dialogu s Evropskou unií, vláda vedla pouze zdánlivé rozhovory, které sloužily k testování tolerance Evropské unie.¹³⁷

Ve svém projevu v roce 2014 Viktor Orbán zastával názor, že by Maďarsko mělo být i nadále součástí EU a NATO, ale zároveň dodal, že by měli být považováni za členy těchto společenství nikoliv jejich rukojmí. Součástí jeho projevu bylo také odmítání proimigrační politiky a naopak vyzdvihování vlastních kořenů, křesťanský hodnot a maďarské národní identity.¹³⁸ O čtyři roky později už ve svém projevu, po již čtvrtém znovuzvolení, deklaroval, že „éra liberální demokracie skončila“. Toto tvrzení bylo velmi dobře uvěřitelné, jelikož ho podpořil výraznou činností v předchozích volebních obdobích, a to zejména podněcováním protiimigrantských, antimuslimských a antisemitských názorů.¹³⁹

S cílem odklonění se od hodnot a principů Evropské unie, Orbánova administrativa postupovala systematicky podle tříkrokového plánu de-europeizace. Prvním cílem bylo ovládnutí státního aparátu, což vedlo k oslabování dělby moci a mechanismů vzájemné kontroly. Parlamentní většina rozšířila svůj vliv na nezávislé instituce, jako je Ústavní soud nebo Nejvyšší kontrolní úřad, a prostřednictvím loajality straníků ovládla veřejnou správu i tajné služby. Tento proces vedl k nekontrolované dominanci vládní strany, kdy legislativní změny probíhaly bez konzultací a ve zrychleném režimu. Současně došlo k rozsáhlému ovládnutí mediálního prostoru.¹⁴⁰ V roce 2010 byl přijat tzv. „mediální zákon“, který

¹³⁷ ÁGH, Attila. Decline of democracy in the ECE and the core-periphery divide: Rule of law conflicts of Poland and Hungary with the EU. Online. *Journal of Comparative Politics*. 2018, vol. 11, no. 2, s. 30-65. ISSN 1338-1385. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/327540307_Decline_of_democracy_in_the_ECE_and_the_core-periphery_divide_Rule_of_law_conflicts_of_Poland_and_Hungary_with_the_EU. [citováno 2025-02-28]. s. 38

¹³⁸ *PM Orban calls for autonomy for ethnic Hungarians beyond borders*. Online. Reuters. 2014. Dostupné z: <https://www.reuters.com/article/world/pm-orban-calls-for-autonomy-for-ethnic-hungarians-beyond-borders-idUSBREA4904Y>. [citováno 2025-02-28].

¹³⁹ *Liberal Democracy isn't dead after all*. Online. The Washington Post. 2014. Dostupné z: https://www.washingtonpost.com/opinions/global-opinions/liberal-democracy-isnt-dead-after-all/2018/05/14/a763cb6a-5787-11e8-858f-12becb4d6067_story.html. [citováno 2025-02-28].

¹⁴⁰ ÁGH, Attila. Decline of democracy in the ECE and the core-periphery divide: Rule of law conflicts of Poland and Hungary with the EU. Online. *Journal of Comparative Politics*. 2018, vol. 11, no. 2, s. 30-65. ISSN 1338-1385. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/327540307_Decline_of_democracy_in_the_ECE_and_the_core-periphery_divide_Rule_of_law_conflicts_of_Poland_and_Hungary_with_the_EU. [citováno 2025-02-28]. s. 39

se skládal ze souboru předpisů upravujících mediální oblast. Zákon o svobodě tisku a základních pravidlech mediálního obsahu stanovoval právo občanů na získávání relevantních informací o veřejných záležitostech. Dohled nad médii převzal nově vzniklý Národní úřad pro média a infokomunikace. Kritici po tomto kroku upozorňovali na silnou státní kontrolu médií. Pod tlakem Evropské komise vláda zmírnila legislativu, avšak pochybnosti o nezávislosti médií přetrvávaly.¹⁴¹ Ve sporu sehrál také velkou roli Evropský parlament, který přestože neměl v tomto ohledu velké pravomoci, napomohl domácím aktérům upozorněním na stávající problém a podpořil je mnohými argumenty.¹⁴²

Yascha Mounk, který analyzuje současnou situaci v Maďarsku, upozorňuje na posun, který nastal v důsledku Orbánovy kontroly nad klíčovými institucemi. Maďarsko, které je označované jako neliberální demokracie, se dnes stále více jeví jako systém, který není ani liberální, ale už ani demokratický. Orbánova mocenská struktura, která se postupně etablovala, zpřísnila kontrolu nad soudy, médii a volebním systémem, což znemožňuje opozici svobodně se účastnit politického procesu, a rovněž zpochybňuje samotnou podstatu demokracie v zemi.¹⁴³

Druhým krokem Orbánovy strategie bylo podrobení soudní moci. Prostřednictvím legislativních změn získala vláda kontrolu nad Nejvyšším soudem a Vrchním státním zastupitelstvím, jejichž vedení obsadila svými politickými kandidáty. Tyto kroky vyvolaly první řízení o porušení práva EU proti Maďarsku.¹⁴⁴

¹⁴¹ ANDERS, Lisa H., LORENZ, Astrid (ed.). *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*. Online. Springer Nature, 2021. ISBN 978-3-030-54674-8. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>. [citováno 2025-02-28]. s. 121-122

¹⁴² BATTERY, Agnes. Uploading as political strategy: The European Parliament and the Hungarian media law debate. Online. *East European Politics*. 2013, vol. 30, no. 2, s. 230-245. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/21599165.2013.838560>. [citováno 2025-02-28]. s. 240-241

¹⁴³ *Politolog: Orbán budoval neliberální demokracii, ale proměnila se v systém, který není demokratický*. Online. IROZHLAS. 2021. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zivotni-styl/spolecnost/yascha-mounk-madarsko-polsko_2112231212_pj. [citováno 2025-02-28].

¹⁴⁴ ÁGH, Attila. Decline of democracy in the ECE and the core-periphery divide: Rule of law conflicts of Poland and Hungary with the EU. Online. *Journal of Comparative Politics*. 2018, vol. 11, no. 2, s. 30-65. ISSN 1338-1385. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/327540307_Decline_of_democracy_in_the_ECE_and_the_core-periphery_divide_Rule_of_law_conflicts_of_Poland_and_Hungary_with_the_EU. [citováno 2025-02-28]. s. 39

Kontroverzní byla již samotná nová ústava s nacionalistickou rétorikou a sporným vztahem k demokracii, kterou doprovázely tři výrazné případy porušení evropských pravidel. Prvním bylo náhlé snížení důchodového věku soudců, které umožnilo odvolání nezávislých soudců a dosazení loajálních osob do čela institucí.¹⁴⁵ Věková hranice pro odchod soudců do důchodu byla snížena ze 70 let na 62 let, a kvůli této změně byla donucena k odchodu z vedoucích pozic celá generace soudců.¹⁴⁶ Druhým případem bylo odvolání ombudsmana pro ochranu osobních údajů a předsedy Nejvyššího soudu spolu s celkovou reorganizací soudnictví, a třetí reformou byly personální změny v Ústavním soudu a Maďarské národní bance, přičemž kompetence Ústavního soudu byly výrazně omezeny.¹⁴⁷

Zajímavým faktem je, že zmiňovanou nacionalistickou rétoriku lze nalézt již v preambuli nově přijaté ústavy, která vešla v platnost v roce 2012. Ve velmi obsáhlé preambuli se výslovně zdůrazňuje znovunabytá státní suverenita a nezávislost. Lze v ní rovněž nalézt jasný důraz na moderní pojetí svrchovanosti a samostatnosti národa.¹⁴⁸

Přijetím nové ústavy byla nahrazena původní ústava z roku 1989 a tento nový dokument napsala pouze malá skupina poslanců Fideszu téměř bez veřejné debaty a bez konzultací v parlamentu. Součástí schvalování nové ústavy, bylo i přijetí více než třiceti „základních zákonů“, které zasahují do klíčových oblastí veřejné politiky. Nová ústava navíc vyžaduje pro jejich změnu dvoutřetinovou

¹⁴⁵ ÁGH, Attila. Decline of democracy in the ECE and the core-periphery divide: Rule of law conflicts of Poland and Hungary with the EU. Online. *Journal of Comparative Politics*. 2018, vol. 11, no. 2, s. 30-65. ISSN 1338-1385. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/327540307_Decline_of_democracy_in_the_ECE_and_the_core-periphery_divide_Rule_of_law_conflicts_of_Poland_and_Hungary_with_the_EU. [citováno 2025-02-28]. s. 39

¹⁴⁶ ANDERS, Lisa H., LORENZ, Astrid (ed.). *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*. Online. Springer Nature, 2021. ISBN 978-3-030-54674-8. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>. [citováno 2025-02-28]. s. 122

¹⁴⁷ ÁGH, Attila. Decline of democracy in the ECE and the core-periphery divide: Rule of law conflicts of Poland and Hungary with the EU. Online. *Journal of Comparative Politics*. 2018, vol. 11, no. 2, s. 30-65. ISSN 1338-1385. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/327540307_Decline_of_democracy_in_the_ECE_and_the_core-periphery_divide_Rule_of_law_conflicts_of_Poland_and_Hungary_with_the_EU. [citováno 2025-02-28]. s. 39

¹⁴⁸ BLOKKER, Paul. *New democracies in crisis?: a comparative constitutional study of the Czech Republic, Hungary, Poland, Romania and Slovakia*. Routledge advances in European politics. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2014. ISBN 978-0-415-69586-2. s. 59

většinu hlasů, což výrazně omezuje jakoukoli budoucí vládu, která by měla zájem je zrušit.¹⁴⁹

Evropská komise na tuto situaci reagovala hned v roce 2012 zahájením řízení a zaslala tři formální oznámení. Diskuze se vedly i o nové mediální legislativě a Mediálním úřadu, složeným z velké části pouze vládními přívrženci. Přestože maďarská vláda po zdoluhavých jednáních učinila drobné ústupky, základní podoba změn zůstala zachována. Tyto ústupky byly ale v mnoha případech nakonec bezvýsledné, jelikož například oprava důchodového věku soudců přišla příliš pozdě a jejich místa již obsadili politicky loajální nástupci.¹⁵⁰ Skutečnost, že organizace jako Reportéři bez hranic obnovují vysílání Svobodná Evropa, podtrhuje závažnost situace a nedostatek plurality v mediálním prostoru. Tento stav je alarmující, protože vláda Viktora Orbána dlouhodobě využívá média jako nástroj pro politickou kontrolu. Provládní média, která dominují více než 80 % trhu, se vyznačují propagandistickými praktikami a ignorováním opozice. V roce 2018 se situace ještě prohloubila, a to vytvořením Středoevropské tiskové a mediální nadace (KESMA), která zahrnuje téměř 500 mediálních titulů, které jsou, ať už přímo nebo nepřímo, napojeny na Viktora Orbána. Novináři ve státních médiích dostávají pokyny propagovat vládní narativ a dochází k cenzuře určitých témat.¹⁵¹

Názorným příkladem, jak úspěšné je omezování svobody tisku v Maďarsku, je ukončení novin Népszabadság. Tyto noviny byly zpočátku spolu s mnoha dalšími označeny za levicově extremistické, a kvůli jejich kritice vlády, také jako hrozba pro stát. Jako důsledek snahy o potlačení všech médií, které se kriticky vyjadřují k pravicově populistické politice, byly tyto noviny nejdříve finančně omezeny

¹⁴⁹ KIRCHICK, James. *Konec Evropy: diktátoři, demagogové a doba temna před námi*. Praha: Argo. Zip, 2018. ISBN 978-80-257-2463-7. s. 68

¹⁵⁰ ÁGH, Attila. Decline of democracy in the ECE and the core-periphery divide: Rule of law conflicts of Poland and Hungary with the EU. Online. *Journal of Comparative Politics*. 2018, vol. 11, no. 2, s. 30-65. ISSN 1338-1385. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/327540307_Decline_of_democracy_in_the_ECE_and_the_core-periphery_divide_Rule_of_law_conflicts_of_Poland_and_Hungary_with_the_EU. [citováno 2025-02-28]. s. 39

¹⁵¹ *Konec svobody médií v Maďarsku. Drtivou většinu má pod kontrolou Orbán*. Online. Amnesty International. 2021. Dostupné z: <https://www.amnesty.cz/zprava/5109/konec-svobody-medii-v-madarsku-drtivou-vetsinu-ma-pod-kontrolou-orban>. [citováno 2025-02-28].

a následně v roce 2016 definitivně ukončeny, a to po šedesáti letech jejich činnosti.¹⁵²

V současné době maďarská vláda pod vedením Viktora Orbána vstoupila do třetí fáze svého plánu, jejímž cílem je oslabit společenské organizace, místní samosprávy a nevládní organizace. Tento proces započal již na počátku roku 2010, přičemž vyvrcholil kolem roku 2017 snahou o ovládnutí společnosti prostřednictvím demobilizace nezávislých sdružení.¹⁵³ Příklad snahy o omezení nezávislých institucí představuje například převzetí vedení nad Státním kontrolním úřadem, Národním úřadem pro média a telekomunikaci a řadou dalších, do té doby autonomních orgánů.¹⁵⁴

Tento průběh také detailně sleduje organizace Amnesty International, která monitoruje dodržování lidských práv po celém světě. Ve svých článcích často upozorňuje na skutečnost, že maďarská vláda v posledních letech přijímá zákony, které omezují, nebo dokonce kriminalizují činnost nevládních organizací. Tyto předpisy, společně s častými kontrolami a omezováním financí, slouží k diskreditaci a stigmatizaci práce těchto organizací. Tímto způsobem se stává práce v občanském sektoru stále obtížnější, přičemž se vytváří silně nepřátelské prostředí pro občanskou společnost.¹⁵⁵

Velmi výrazný mezinárodní ohlas vyvolal také spor kolem Středoevropské univerzity (CEU), jenž se stal jedním ze symbolů odporu vůči omezování liberální demokracie. Maďarská vláda v roce 2017 přijala novelu zákona o vysokém

¹⁵² ÖTSCH, Walter; HORACZEK, Nina a HAVEL, Tomáš Cyril. *Populismus pro začátečníky: návod k ovládnutí davů*. České Budějovice: Petrinum, 2020. ISBN 978-80-87900-12-3. s. 191

¹⁵³ ÁGH, Attila. Decline of democracy in the ECE and the core-periphery divide: Rule of law conflicts of Poland and Hungary with the EU. Online. *Journal of Comparative Politics*. 2018, vol. 11, no. 2, s. 30-65. ISSN 1338-1385. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/327540307_Decline_of_democracy_in_the_ECE_and_the_core-periphery_divide_Rule_of_law_conflicts_of_Poland_and_Hungary_with_the_EU. [citováno 2025-02-28]. s. 40

¹⁵⁴ KOŠAŘ, David; BARTOŠ, Jiří a DUFEK, Pavel. The Twin Challenges to Separation of Powers in Central Europe: Technocratic Governance and Populism. Online. *European Constitutional Law Review*. 2019, vol. 15, no. 3, s. 427-461. ISSN 1574-0196. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/S1574019619000336>. [citováno 2025-03-02]. str 451-452

¹⁵⁵ *Jak Orbán dusí demokracii: Zastrasování občanské společnosti i kriminalizace nevládek*. Online. Amnesty International. 2021. Dostupné z: <https://www.amnesty.cz/zprava/5220/jak-orban-dusi-demokracii-zastrasovani-obcanske-spolecnosti-i-kriminalizace-nevladek>. [citováno 2025-02-28].

školsství, známou jako „Lex CEU“, která fakticky ztížila podmínky pro univerzity s mezinárodním zázemím. Tento zákon přistoupil k cíleným opatřením, která byla vnímána jako nástroj pro vyhnání CEU z Maďarska. Vláda, která ostře kritizovala amerického investora a filantropa George Sorose, využívala jeho kontroverzní postavu k ospravedlnění svých politických kroků proti univerzitám spojeným s jeho nadacemi.¹⁵⁶ Orbánův zásah proti občanským iniciativám a akademické svobodě nesměřuje jen proti opozici, ale i vůči institucím dosud nezávislým na vládě, a to v rámci svého přesvědčení, že právě do této sféry se přesunuly jeho konkurenti. Tento vývoj přibližuje systém spíše k modelu Putina či Erdogana než k principům Evropské unie.¹⁵⁷

V procesu demobilizace nezávislých organizací, bylo velmi zásadní také přijetí Zákona o transparentnosti organizací podporovaných ze zahraničí (LexNGO2017), který se inspiroval ruským zákonem o „zahraničních agentech“. Tento zákon nařizoval nevládním organizacím, které obdržely více než 7,2 milionu forintů (24 271 dolarů) z ciziny, aby se zaregistrovaly jako „občanské organizace finančně podporované ze zahraničí“. Organizace, které podmínky nesplnily, čelily pokutám nebo zastavení činnosti. Podle rozsudku Soudního dvora EU z června 2020 tento zákon porušuje unijní právo a podporuje diskriminaci. V dubnu 2021 byla představena nová verze zákona, která ale i nadále ohrožuje nezávislost občanské společnosti.¹⁵⁸

Už v roce 2018 bylo upozorněno na celkem 12 oblastí, v nichž Maďarsko porušuje základní hodnoty EU. Mezi tyto oblasti spadá:

1. *„fungování ústavního a volebního systému;*
2. *nezávislost soudnictví;*

¹⁵⁶ CHRONOWSKI, Nóra a VINCZE, Attila. The Hungarian Constitutional Court and the Central European University Case: Justice Delayed is Justice Denied. Online. *European Constitutional Law Review*. 2021, vol. 17, no. 4, s. 688 - 706. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/S1574019621000407>. [citováno 2025-02-28]. s. 688-690

¹⁵⁷ RUPNIK, Jacques. *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu: o české minulosti a přítomnosti*. Praha: Novela bohemika, 2018. ISBN 978-80-87683-90-3. s. 391-392

¹⁵⁸ *Jak Orbán dusí demokracii: Zastrasování občanské společnosti i kriminalizace nevládek*. Online. Amnesty International. 2021. Dostupné z: <https://www.amnesty.cz/zprava/5220/jak-orban-dusi-demokracii-zastrasovani-obcanske-spolecnosti-i-kriminalizace-nevladek>. [citováno 2025-02-28].

3. *korupce a střety zájmů;*
4. *ochrana soukromí a údajů;*
5. *svoboda projevu;*
6. *akademická svoboda;*
7. *svoboda náboženského vyznání;*
8. *svoboda sdružování;*
9. *právo na rovné zacházení;*
10. *práva menšin, včetně Romů a Židů;*
11. *základní práva migrantů, žadatelů o azyl a uprchlíků;*
12. *hospodářská a sociální práva.*¹⁵⁹

Výkonná komisařka pro lidská práva Dunja Mijatović v roce 2020 varovala, že legislativní změny prosazované maďarskou vládou mohou ohrozit demokracii, právní stát a základní práva občanů. Varovala, že tyto kroky dále oslabují demokratické principy a potvrzují směřování Maďarska k neliberálnímu režimu.¹⁶⁰

5.2. Polsko

Polsko bylo dlouho považováno za úspěšný příklad demokratické transformace. Mezi lety 1990 až 2005 se vlády střídaly prostřednictvím svobodných voleb, ekonomika rostla a občanská společnost byla aktivní. V roce 2004 země splnila podmínky pro vstup do EU, což potvrzovalo stabilitu jejích institucí.

Optimismus se však ukázal jako předčasný. Vláda Občanské platformy s Donaldem Tuskem sice úspěšně zvládla ekonomickou krizi i předsednictví EU, ale po sedmi letech začala ztrácet podporu. Skandály a úniky nahrávek oslabily její důvěryhodnost, což v roce 2015 využila strana Právo a spravedlnost (PiS).

¹⁵⁹ *Právní stát v Maďarsku: Parlament vyzval členské státy, aby jednaly.* Online. Evropský parlament. 2018. Dostupné z: <https://www.europarl.europa.eu/news/cs/press-room/20180906IPR12104/pravni-stat-v-madarsku-parlament-vyzval-clenske-staty-aby-jednaly>. [citováno 2025-02-28].

¹⁶⁰ *Commissioner for Human Rights.* Online. Council of Europe Portal. 2020. Dostupné z: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/commissioner-urges-hungary-s-parliament-to-postpone-the-vote-on-draft-bills-that-if-adopted-will-have-far-reaching-adverse-effects-on-human-rights-in->. [citováno 2025-02-28].

Přestože byla strana označována jako krajně pravicová, kvůli získání větší podpory se zpočátku prezentovala umírněně, ale po vítězství v prezidentských i parlamentních volbách začala narušovat demokratické normy a koncentrovat moc.¹⁶¹

Polsko jako klíčová východní země s trvalým hospodářským růstem hraje v EU zásadní roli. Případné tolerování polského porušování unijních pravidel by mohlo mít výrazný efekt i na další členské státy, což by narušilo běžné fungování EU, neboť vzájemné uznávání rozhodnutí je základním principem Evropské unie. Po nástupu vlády PiS došlo k přijetí mnoha zákonů omezujících svobody a oslabujících demokracii, čímž Polsko výrazně ohrozilo evropskou integraci.¹⁶²

Strana Právo a spravedlnost, vedená od svého založení v roce 2001 výhradně bratry Kaczyńskými, prosazuje silně konzervativní hodnoty s důrazem na polský nacionalismus a roli katolické církve. Podobně jako Viktor Orbán, i Jarosław Kaczyński vystupuje proti liberalismu. PiS vládla v letech 2005 až 2007, kdy vytvořila koalici s nacionalistickými stranami Sebeobrana a Liga polských rodin. Od roku 2015 jsou kroky strany čím dál častěji vnímány jako podkopávání liberálně-demokratických základů Polska, ačkoli PiS volí spíše skrytou než otevřenou antiliberální rétoriku.¹⁶³

Strana Právo a spravedlnost se prezentuje jako konzervativně republikánská s výraznými nacionalistickými, a dokonce i populistickými prvky. Prosazuje silný centralizovaný stát, státní zásahy do ekonomiky a rozsáhlý sociální systém garantovaný vládou. Už její název cílí na obavy veřejnosti z kriminality a hospodářské nestability. Podporuje přísnější tresty za závažné trestné činy, včetně trestu smrti. Přestože se hlásí k členství Polska v EU, klade velký důraz na

¹⁶¹ MOUNK, Yascha. *Lid versus demokracie: proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit*. Praha: Prostor. Globus (Prostor), 2019. ISBN 978-80-7260-420-3. s. 138-139

¹⁶² ÁGH, Attila. Decline of democracy in the ECE and the core-periphery divide: Rule of law conflicts of Poland and Hungary with the EU. Online. *Journal of Comparative Politics*. 2018, vol. 11, no. 2, s. 30-65. ISSN 1338-1385. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/327540307_Decline_of_democracy_in_the_ECE_and_the_core-periphery_divide_Rule_of_law_conflicts_of_Poland_and_Hungary_with_the_EU. [citováno 2025-02-28]. s. 41

¹⁶³ ANDERS, Lisa H., LORENZ, Astrid (ed.). *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*. Online. Springer Nature, 2021. ISBN 978-3-030-54674-8. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>. [citováno 2025-02-28]. s. 115-16

ochranu národních zájmů. V Evropském parlamentu spolupracuje s nacionalistickými a konzervativními stranami a vyznačuje se svými názory proti eutanazii, stejnopohlavním svazkům a liberalizaci potratů.¹⁶⁴

V souvislosti s Polskem je nutné také zmínit jedno zásadní specifikum, a tím je vliv církve. Katolická církev hraje klíčovou roli v procesu odklonu od liberální demokracie. Spolupráce mezi vládnoucí stranou Právo a spravedlnost a církví poskytuje alternativní zdroj legitimacy, čímž oslabuje demokratickou odpovědnost. Ideologie zde často nahrazuje racionální rozhodování, což posiluje konzervativní odpor vůči modernitě. Pod záminkou ochrany tradičních hodnot redefinuje vláda pravidla politického procesu a podkopává nezávislost médií a soudnictví. Důležitým faktorem je také loajalita k lídrovi PiS Jaroslawu Kaczyńskému, založená spíše na osobních než institucionálních vazbách. PiS dokázala mobilizovat voliče skrze populistickou rétoriku namířenou proti vnějším silám, zejména EU.¹⁶⁵

Autoritářští lídři, mezi které můžeme zařadit i stranu PiS, podkopávají demokratické instituce postupně, často pod rouškou legality. Jejich kroky se zprvu zdají nevýznamné, volby se stále konají, opozice zasedá v parlamentu, nezávislá média fungují. Demokratická eroze však probíhá nenápadně a systematicky. Klíčové instituce, jako soudy, policie či daňové úřady, jsou postupně obsazovány loajálními osobami, což umožňuje potlačování opozice a ochranu vládních spojenců. Taková kontrola znamená nejen beztrestnost vlády, ale i možnost využívat právo selektivně, postihovat kritiky a posilovat moc režimu. Veřejnosti se přitom prezentuje jako opatření pro větší bezpečnost či boj proti korupci.¹⁶⁶

Příkladem takového procesu mohou být například polské reformy soudnictví po roce 2015, jejichž oficiálním cílem bylo zefektivnit soudní řízení, avšak ve

¹⁶⁴ BÚTORA, Martin. *Democracy and populism in Central Europe: the Visegrad elections and their aftermath*. Studies and opinions. Bratislava: Institute for Public Affairs, 2007. ISBN 978-80-88935-96-4. s. 86-87

¹⁶⁵ GUASTI, Petra a MANSFELDOVÁ, Zdenka (ed.). *Democracy under stress: changing perspectives on democracy, governance and their measurement*. Prague: Institute of Sociology of the Academy of Sciences, 2018. ISBN 978-80-7330-307-5. s. 116

¹⁶⁶ LEVITSKY, Steven a ZIBLATT, Daniel. *Jak umírá demokracie*. V českém jazyce vydání první. Globus. Praha: Prostor, 2018. ISBN 978-80-7260-394-7. s. 110-112

skutečnosti oslabily jeho nezávislost. Kontroverze vzbudilo zejména snížení věkové hranice pro odchod do důchodu u soudců Nejvyššího soudu, což vedlo k nucenému odchodu některých z nich a to zejména těch, kteří byli považováni za příznivce opozičních stran. Přestože Nejvyšší soud dočasně pozastavil účinnost zákonů a obrátil se na Soudní dvůr EU, vláda rozhodnutí nerespektovala. Strana PiS dále oslabila nezávislost volebních orgánů a médií, která byla převedena pod státní kontrolu.¹⁶⁷

Vyvrcholením reforem byl tzv. „náhubkový zákon“ z roku 2020, který soudcům zakázal veřejně komentovat jmenování kolegů prezidentem či jiné politické otázky, pod hrozbou přísných trestů disciplinární komory Nejvyššího soudu. Spor o justiční reformu překročil hranice Polska, ve chvíli kdy Evropská komise zahájila proceduru dialogu s členskou zemí na téma dodržování principů právního státu, následně Polsko zažalovala a Evropský soud zrušil některé klíčové změny, zatímco jiné vláda stáhla.¹⁶⁸

V žebříčku Freedom House začalo Polsko klesat po zavedení kontroverzních soudních reforem vládoucí stranou PiS v roce 2017. Tento pokles způsobil, že země poprvé vypadla z kategorie států s "upevněnou demokracií", a nyní je označována jako "polovičně upevněná demokracie". Tento žebříček je součástí zprávy s názvem *Národy v transformaci*, kterou vydává organizace Freedom House už od roku 1995.¹⁶⁹ Součástí stanoviska Benátské komise, která měla za úkol prověřit, zda je zde ohrožována liberální demokracie, bylo kromě jejího upozornění na ohrožení právního státu, také varování na ohrožování demokracie jako takové, a dokonce i lidských práv.¹⁷⁰

¹⁶⁷ ANDERS, Lisa H., LORENZ, Astrid (ed.). *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*. Online. Springer Nature, 2021. ISBN 978-3-030-54674-8. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>. [citováno 2025-02-28]. s. 123-124

¹⁶⁸ OUTRATA, Filip; BALLA, Petr; BUBEN, Radek; DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra; JERMANOVÁ, Tereza et al. *Demokracie - jak dál?: rizika a výzvy pro Česko a svět*. Česko-Evropa-svět: příštích 50 let. V Praze: Vyšehrad, 2021. ISBN 978-80-7601-500-5. s. 119

¹⁶⁹ *Maďarsko již není demokracie, Polsko k tomu míří, píše organizace Freedom House*. Online. Aktuálně.cz. 2020. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/maďarsko-jiz-neni-demokracie-polsko-k-tomu-miri-pise-organiz/r~f6c232348fb911ea9c800cc47ab5f122/>. [citováno 2025-02-28]

¹⁷⁰ MOUNK, Yascha. *Lid versus demokracie: proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit*. Praha: Prostor. Globus (Prostor), 2019. ISBN 978-80-7260-420-3. s. 141

Omezení liberálních brzd a protivah se nemusí zdát pro mnoho polského obyvatelstva tolik nepopulární, jak by mohly naznačovat masové protesty. Podle polského levicově-liberálního intelektuála Sławomira Sierakowského existuje napětí mezi principem demokraticko-populistickým, který klade důraz na vládu většiny, a liberálně-ústavním, jenž chrání menšiny a zavádí institucionální omezení zpomalující rozhodovací proces. Po roce 2015 podle něj v Polsku probíhá demokratický tlak na oslabení liberalismu, PiS je populistickou stranou, která neusiluje o zrušení demokracie, ale o odstranění jejích prvků, které brání plnému uplatnění vůle většiny.¹⁷¹

Polsko má velmi vyhraněné názory ohledně tzv. politiky hodnot. Už bývalý polský ministr zahraničí Waszczykowski prohlásil v roce 2016, že cílem jeho vlády je „vyléčit zemi“ z určitých „chorob“, které podle něj šíří opozičně naladěná média. Ta údajně prosazují představu historického pokroku vedoucího k „mísení kultur a ras, světa cyklistů a vegetariánů, spoléhání na obnovitelné zdroje energie a odmítání náboženských symbolů“. Podle ministra jsou tyto tendence v rozporu s „polskými hodnotami“, které sdílí většina společnosti. Ty zahrnují důraz na tradici, vlastenectví, víru v Boha a klasický rodinný model založený na vztahu muže a ženy.¹⁷²

PiS dlouhodobě staví svůj program na morálních otázkách, odmítání potratů, práv sexuálních menšin a boji proti kulturním „pokrokářům“. Strana zdůrazňuje křesťanství, konkrétně katolicismus, jako klíčový politický hodnotový základ proti „demoralizaci společnosti“. Požaduje důkladnou dekomunizaci a restrukturalizaci státní správy s cílem posílit stát. Již dříve prosazovala omezení soudní imunity a dohled nad justicí. PiS navrhuje posun k poloprezidentskému systému se silnější

¹⁷¹ OUTRATA, Filip; BALLA, Petr; BUBEN, Radek; DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra; JERMANOVÁ, Tereza et al. *Demokracie - jak dál?: rizika a výzvy pro Česko a svět. Česko-Evropa-svět: příštích 50 let*. V Praze: Vyšehrad, 2021. ISBN 978-80-7601-500-5. s. 123

¹⁷² RUPNIK, Jacques. *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu: o české minulosti a přítomnosti*. Praha: Novela bohemika, 2018. ISBN 978-80-87683-90-3. s. 394-395

vládou a oslabením parlamentní kontroly. Plánuje rovněž větší regulaci veřejnoprávních médií a posílení vlivu Ministerstva spravedlnosti na soudy.¹⁷³

Výrazným populistickým znakem, které vládnoucí strana projevuje, je její potlačování a diskreditování občanské společnosti, a to se týká zejména kriticky smýšlejících nevládních organizací. Tento postoj vychází z potřeby udržet si monopol na morální zastupování lidu. Kritika ze strany občanské společnosti narušuje tento obraz, a proto populisté tvrdí, že nevládní organizace nejsou skutečnými reprezentanty občanů, ale tzv. zahraničními agenty. Příkladem mohou být právě režimy v Maďarsku a Polsku, které ostře kritizují jakékoliv nevládní organizace.¹⁷⁴ „*Jinak řečeno, vláda strany PiS nebo Fidesz nejenže vytvoří stát PiS a stát Fidesz, ale bude se také snažit vytvořit lid PiS a lid Fidesz (často založením zástupné, vládě nakloněné občanské společnosti). Populisté vytvářejí homogenní lid, v jehož jménu celou dobu hovořili.*“¹⁷⁵

V rámci omezování svobody slova a tisku, Právo a spravedlnost využilo veřejné finance k šíření propagandy a potlačení nezávislé žurnalistiky. Zatímco i dřívější vlády se snažily ovlivnit státní televizi TVP, současná administrativa přistoupila k bezprecedentním krokům. Kritičtí komentátoři byli náhle odstraněni a zpravodajství se změnilo v nástroj vládní propagandy. Zásahy se neomezily jen na státní média. Vláda zrušila reklamní smlouvy soukromým firmám a nutila zahraniční vlastníky k prodeji médií loajálním subjektům. Strana otevřeně hovořila o „znovupolštění“ mediálního prostoru.¹⁷⁶ Zásadním počinem bylo také zformování nové Rady národních médií, která by měla dohlížet na média. Součástí návrhu, který je znám jako „velký mediální zákon“, je také změna náplně činnosti státních médií. Ty budou muset uveřejňovat jednotlivá prohlášení nebo informace nejen o činnosti prezidenta nebo parlamentu, ale také ostatních státních orgánů. Poslanci

¹⁷³ ANDERS, Lisa H., LORENZ, Astrid (ed.). *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*. Online. Springer Nature, 2021. ISBN 978-3-030-54674-8. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>. [citováno 2025-02-28]. s. 118-119

¹⁷⁴ MÜLLER, Jan-Werner. *Co je to populismus?*. Přeložil Markéta HOFMEISTEROVÁ. Praha: Dybbuk, 2017. ISBN 978-80-7438-183-6. s. 54-55

¹⁷⁵ MÜLLER, Jan-Werner. *Co je to populismus?*. Přeložil Markéta HOFMEISTEROVÁ. Praha: Dybbuk, 2017. ISBN 978-80-7438-183-6. s. 55

¹⁷⁶ MOUNK, Yascha. *Lid versus demokracie: proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit*. Praha: Prostor. Globus (Prostor), 2019. ISBN 978-80-7260-420-3. s. 140

vládní strany otevřeně přiznávají, že jejich cílem je převzít kontrolu nad médii, protože podle jejich názoru mají média informovat, nikoli kritizovat činnost státních institucí.¹⁷⁷

Dalším krokem strany PiS je potlačování svobody projevu a trestání nepohodlných názorů. Když v roce 2016 vypukly demonstrace, policie například bránila přístupu novinářů k parlamentu a v reakci na protesty, vláda posléze vydala zákon na omezení shromažďovacího práva.¹⁷⁸ Zpřísnění kontroly nad veřejnými shromážděními se uskutečňuje pomocí nového zákona, který omezuje právo na protesty a reguluje občanské organizace. Kritici tvrdí, že jde o zásah do svobody shromažďování, podporovatelé naopak argumentují potřebou udržení pořádku. Nový zákon umožňuje rezervaci míst pro protesty na až tři roky, přičemž protidemonstrace musí být minimálně 100 metrů daleko. Prioritu avšak mají vládní a církevní organizace. Po kritice a rozhodnutí Nejvyššího soudu o neústavnosti byly některé části změněny, ale omezení shromažďování zůstala.¹⁷⁹

Ve všech zemích střední a východní Evropy lze pozorovat více či méně výrazné neliberální tendence, které narušují základní principy Evropské unie, přičemž jejich podoba a míra se výrazně liší.¹⁸⁰ Neliberální nacionalistické koalice v Maďarsku a Polsku nejsou ojedinělým jevem, které by byly omezené jen na nové demokracie ve východní Evropě. Již dříve začaly pravicově populistické strany zpochybňovat liberální prvky demokracie a tzv. "systémové strany" i v západní Evropě. Úspěch kampaně za Brexit a zvolení Donalda Trumpa prezidentem USA ukazují, že neliberální pravicový populismus je rozšířeným fenoménem v mladých i zavedených demokraciích na obou stranách Atlantiku. Přesto žádná z těchto demokracií nezažila tak silnou dominanci pravicových stran ve vládě jako

¹⁷⁷ *Polská vláda chystá další zákon o médiích veřejné služby. Chce z nich mít státní podniky.* Online. IRozhlas. 2016. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/polska-vlada-chysta-dalsi-zakon-o-mediich-verejne-sluzby-chce-z-nich-mit-statni-podniky_201601051601_vkourimsky. [citováno 2025-02-28].

¹⁷⁸ MOUNK, Yascha. *Lid versus demokracie: proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit.* Praha: Prostor. Globus (Prostor), 2019. ISBN 978-80-7260-420-3. s.140

¹⁷⁹ *Protest erupt in Poland over new law in public gathering.* Online. The New York Times. 2016. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/2016/12/13/world/europe/poland-protests.html>. [citováno 2025-02-28].

¹⁸⁰ ANDERS, Lisa H., LORENZ, Astrid (ed.). *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe.* Online. Springer Nature, 2021. ISBN 978-3-030-54674-8. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>. [citováno 2025-02-28]. s. 4

Maďarsko, a v o trochu menší míře i Polsko.¹⁸¹ Závažným problémem zůstává skutečnost, že obě vlády si vzájemně poskytují politickou podporu a deklarují odhodlání vetovat proti sobě uvalené sankční mechanismy, čímž podkopávají efektivitu mezinárodních opatření.¹⁸²

¹⁸¹ MERKEL, Wolfgang a SCHOLL, Felix. Illiberalism, Populism and Democracy in East and West. Online. *Politologický časopis - Czech journal of political science*. 2018, vol. 25, s. 28-44. Dostupné z: <https://doi.org/10.5817/PC2018-1-28>. [citováno 2025-02-28]. s. 29

¹⁸² ÁGH, Attila. Decline of democracy in the ECE and the core-periphery divide: Rule of law conflicts of Poland and Hungary with the EU. Online. *Journal of Comparative Politics*. 2018, vol. 11, no. 2, s. 30-65. ISSN 1338-1385. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/327540307_Decline_of_democracy_in_the_ECE_and_the_core-periphery_divide_Rule_of_law_conflicts_of_Poland_and_Hungary_with_the_EU. [citováno 2025-02-28]. s. 42

ZÁVĚR

Tato diplomová práce se zabývala problematikou antiliberálního populismu a neliberální demokracie v kontextu Evropské unie. V první části byly představeny teoretické přístupy k populismu a liberální demokracii, přičemž byla zdůrazněna jejich vzájemná souvislost a konfliktní potenciál. Bylo ukázáno, že populismus lze chápat nejen jako reakci na krizové momenty demokracie, ale také jako ideologii, která systematicky zpochybňuje liberální instituce a normy.

Druhá část práce se věnovala analýze vztahu populismu a demokracie, přičemž byly představeny rozdílné teoretické pohledy na tuto problematiku. Bylo prokázáno, že populismus není s demokracií nutně neslučitelný, avšak jeho antiliberální formy mohou vést k erozi demokratických institucí a právního státu. Klíčovým aspektem se ukázala být otázka, zda populismus posiluje demokracii tím, že vrací do politického diskurzu marginalizovaná témata, nebo zda ji naopak oslabuje prostřednictvím koncentrace moci a oslabením systému brzd a protivah.

Praktická část práce analyzovala projevy neliberální demokracie ve vybraných státech Evropské unie. Případové studie Maďarska a Polska ukázaly, že populistické vlády v těchto zemích usilují o oslabování nezávislosti soudnictví, ovládnutí médií a postupné přetváření demokratických institucí k obrazu vlastní ideologie.

Na základě této analýzy lze konstatovat, že antiliberální populismus představuje vážnou výzvu pro evropské demokracie. Přestože neliberální demokracie zachovává některé formální prvky demokratického uspořádání, její tendence k erozi právního státu a omezování plurality představují dlouhodobé riziko pro demokratickou stabilitu. Práce se rovněž zaměřila na důsledky těchto procesů pro fungování Evropské unie a její schopnost reagovat na oslabení demokratických hodnot v některých členských státech.

Z provedené analýzy vyplývá, že efektivní ochrana liberálních institucí je klíčová pro udržení demokratického řádu v Evropě. Současné nástroje, které má Evropská unie k dispozici, jsou však v mnoha ohledech omezené a jejich účinnost závisí na politické vůli členských států. Budoucí výzkum by se měl zaměřit na

hledání efektivních strategií, jak čelit populistickým tendencím, posilovat odolnost demokratických institucí, a zároveň hledat rovnováhu mezi národní suverenitou a nadnárodními mechanismy ochrany demokracie. Jedním z klíčových úkolů bude hledání způsobů, jak posílit demokratickou legitimitu Evropské unie a zajistit, aby její zásahy nebyly vnímány jako nelegitimní vměšování, ale jako opatření na ochranu základních hodnot, na nichž je Evropská unie založena.

SEZNAM LITERATURY

Monografie

AALBERG, Toril, Frank ESSER, Carsten REINEMANN, Jespe STRÖMBÄCK a Claes H. de VREESE, ed. *Populist political communication in Europe*. New York: Routledge, 2017. ISBN 9781138654792.

ANDERS, Lisa H., LORENZ, Astrid (ed.). *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*. Online. Springer Nature, 2021. ISBN 978-3-030-54674-8. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>. [citováno 2025-02-28].

BANKOWICZ, Marek a KUBÁT, Michal. *Co je politika a jak ji zkoumat?: politická věda Giovanniho Sartoriho*. Politologická řada. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2021. ISBN 978-80-7325-515-2.

BATORY, Agnes. *The politics of EU accession: ideology, party strategy and the European question in Hungary*. Europe in change. Manchester: Manchester University Press, 2008. ISBN 9780719075285.

BEREZIN, Mabel. *Illiberal politics in neoliberal times: culture, security and populism in the new Europe*. Cambridge cultural social studies. Cambridge: Cambridge University Press, c2009. ISBN 978-0-521-54784-0.

BLOKKER, Paul. *New democracies in crisis?: a comparative constitutional study of the Czech Republic, Hungary, Poland, Romania and Slovakia*. Routledge advances in European politics. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2014. ISBN 978-0-415-69586-2.

BÚTORA, Martin. *Democracy and populism in Central Europe: the Visegrad elections and their aftermath*. Studies and opinions. Bratislava: Institute for Public Affairs, 2007. ISBN 978-80-88935-96-4.

DANICS, Štefan a Ladislava TEJCHMANOVÁ. *Extremismus, radikalismus, populismus a euroskepticismus*. Vydání I. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha, 2017. ISBN 978-80-7452-122-5.

DANICS, Štefan. Teorie a praxe "neliberální demokracie." In: *Politologický zborník*. Košice: ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS ŠAFARIKIANAE, 2024, s. 71-81. ISBN 978-80-574-0361-6. – příspěvek ve sborníku

DENEEN, Patrick J. *Proč selhal liberalismus*. Praha: Academia. XXI. Století, 2019. ISBN 978-80-200-3050-4.

DUFEK, Pavel; BAROŠ, Jiří; BLÁHOVÁ, Sylvie; KŘEPELOVÁ, Tereza a TAUFAR, Patrik. *Liberální demokracie v době krize: perspektiva politické filosofie*. Studie. Praha: Sociologické nakladatelství, 2019. ISBN 978-80-7419-277-7.

DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra, Radek BUBEN a Jana NĚMEC. *¡Que el pueblo mande! : levicové vlády, populismus a změny režimu v Latinské Americe*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. ISBN 978-80-7419-091-9.

GUASTI, Petra a MANSFELDOVÁ, Zdenka (ed.). *Democracy under stress: changing perspectives on democracy, governance and their measurement*. Prague: Institute of Sociology of the Academy of Sciences, 2018. ISBN 978-80-7330-307-5.

HAVLÍK, Vlastimil a KANIOK, Petr (ed.). *Euroskepticismus a země střední a východní Evropy*. Studie. Brno: Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-4016-5.

HAVLÍK, Vlastimil. Populism as a Threat to Liberal Democracy in East Central Europe. Online. In: HOLZER, J. a MAREŠ, M. (ed.). *Challenges to Democracies in East Central Europe*. Routledge., 2016. ISBN 9781138488243. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/341443468_Populism_as_a_Threat_to_Liberal_Democracy_in_East_Central_Europe_In_Holzer_J_Mares_M_Eds_2016_Challenges_to_Democracies_in_East_Central_Europe_Routledge. [citováno 2025-02-28].

HLOUŠEK, Vít a KOPEČEK, Lubomír (ed.). *Demokracie: teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 2. vyd. Sborníky. Brno: Masarykova univerzita, 2007. ISBN 978-80-210-4249-0.

HLOUŠEK, Vít; KOPEČEK, Lubomír a ŠEDO, Jakub. *Politické systémy*. Brno: Barrister & Principal, 2011. ISBN 978-80-87474-23-5.

JAN, Charvát a ADÉLA, Lábusová. *Křehkost demokracie - příručka pro pedagogy pro práci s tématem radikalismu ve výuce*. Online. In: . Praha: Člověk v tísní, 2019, s. 127. [citováno 2025-02-24]. ISBN 978-80-7591-019-6. Dostupné z: <https://www.clovekvtisni.cz/krehkost-demokracie-prirucka-pro-pedagogy-pro-praci-s-tematem-radikalismu-ve-vyuce-1267pub>

KIRCHICK, James. *Konec Evropy: diktátoři, demagogové a doba temna před námi*. Praha: Argo. Zip, 2018. ISBN 978-80-257-2463-7.

KRASTEV, Ivan. *Democracy disrupted: the global politics of protest*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, c2014. ISBN 978-0-81222330-9.

KUBÁT, Michal, Martin MEJSTŘÍK a Jiří KOCIAN, ed. *Populismus v časech krize*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3439-5.

KUPKA, Petr; LARYŠ, Martin a SMOLÍK, Josef. *Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy: Slovensko, Polsko, Ukrajina, Bělorusko, Rusko*. Monografie. Brno: Masarykova univerzita, 2009. ISBN 9788021048454.

KYSELA, Jan. *Populismus v demokratickém právním státě: hrozba, nebo výzva?*. Praha: Leges. Teoretik, 2019. ISBN 978-80-7502-402-2.

LEVITSKY, Steven a ZIBLATT, Daniel. *Jak umírá demokracie*. V českém jazyce vydání první. Globus. Praha: Prostor, 2018. ISBN 978-80-7260-394-7.

MOFFITT, Benjamin. *The global rise of populism: performance, political style, and representation*. Stanford: Stanford University Press, [2016]. ISBN 978-1-5036-0421-6.

MOUNK, Yascha. *Lid versus demokracie: proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit*. Praha: Prostor. Globus (Prostor), 2019. ISBN 978-80-7260-420-3.

MUDDE, Cas a Cristóbal Rovira KALTWASSER. *Populism: a very short introduction*. New York: Oxford University Press, 2017. ISBN 9780190234874.

MUDDE, Cas. *On extremism and democracy in Europe*. London: Routledge, 2016. ISBN 9781138714717.

MÜLLER, Jan-Werner. *Co je to populismus?*. Přeložil Markéta HOFMEISTEROVÁ. Praha: Dybbuk, 2017. ISBN 978-80-7438-183-6.

NEKVAPIL, Václav V. a STASZKIEWICZ, Maria (ed.). *Populism in Central Europe*. Prague: AMO - Association for International Affairs, c2007. ISBN 978-80-87092-02-6.

NORVAL, Aletta J. *Averzivní demokracie: dědictví a originalita v demokratické tradici*. Politeia. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3138-7.

ÖTSCH, Walter; HORACZEK, Nina a HAVEL, Tomáš Cyril. *Populismus pro začátečníky: návod k ovládnutí davů*. České Budějovice: Petrinum, 2020. ISBN 978-80-87900-12-3.

OUTRATA, Filip; BALLA, Petr; BUBEN, Radek; DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra; JERMANOVÁ, Tereza et al. *Demokracie - jak dál?: rizika a výzvy pro Česko a svět. Česko-Evropa-svět: příštích 50 let*. V Praze: Vyšehrad, 2021. ISBN 978-80-7601-500-5.

PANIZZA, Francisco, ed. *Populism and the Mirror of Democracy*. London - New York: Verso, 2005. ISBN 1859844898.

PROKOP, Daniel. *Slepé skvrny: O chudobě, vzdělávání, populismu a dalších výzvách české společnosti*. Host, 2019. ISBN 978-80-7577-991-5. s.146-147

ROVIRA KALTWASSER, Cristóbal; TAGGART, Paul A.; OCHOA ESPEJO, Paulina a OSTIGUY, Pierre (ed.). *The Oxford Handbook of populism*. Oxford handbooks. Oxford: Oxford University Press, 2017. ISBN 978-0-19-880356-0.

RUPNIK, Jacques. *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu: o české minulosti a přítomnosti*. Praha: Novela bohemika, 2018. ISBN 978-80-87683-90-3.

URBINATI, Nadia. *Znetvořená demokracie: mínění, pravda a lid*. Přeložil Jan BÍBA. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum. Politeia (Karolinum)., 2018. ISBN 978-80-246-3661-0.

ZAKARIA, Fareed. *Budoucnost svobody: neliberální demokracie v USA i ve světě*. Vyd. v této edici 1., V nakl. Academia 3. XXI. století. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2037-6.

ZAKARIA, Fareed. Vzestup neliberální demokracie. Praha: Občanský institut. Bulletin OI, 1998. ISBN 80-238-3209-3.

ZIELONKA, Jan. *Counter-revolution: liberal Europe in retreat*. Oxford: Oxford University Press, 2018. ISBN 978-0-19-880656-1.

ZNOJ, Milan; BÍBA, Jan a VARGOVČÍKOVÁ, Jana. *Demokracie v postliberální konstelaci*. Politeia. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2878-3.

Elektronická periodika

ÁGH, Attila. Decline of democracy in the ECE and the core-periphery divide: Rule of law conflicts of Poland and Hungary with the EU. Online. *Journal od Comparative Politics*. 2018, vol. 11, no. 2, s. 30-65. ISSN 1338-1385. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/327540307_Decline_of_democracy_in_the_ECE_and_the_core-periphery_divide_Rule_of_law_conflicts_of_Poland_and_Hungary_with_the_EU. [citováno 2025-02-28].

ÁGH, Attila. The Deconsolidation of Democracy in East-Central Europe: The New World Order and the EU's Geopolitical Crisis. Online. *Politics in Central Europe*. 2016, vol. 12, no. 3, s. 7-36. ISSN 1801-3422. Dostupné z: <https://doi.org/10.1515/pce-2016-0015>. [citováno 2025-02-28].

BATORY, Agnes. Uploading as political strategy: The European Parliament and the Hungarian media law debate. Online. *East European Politics*. 2013, vol. 30, no. 2, s. 230-245. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/21599165.2013.838560>. [citováno 2025-02-28].

BUGARIC, Bojan. Populism, liberal democracy, and the rule of law in Central and Eastern Europe. Online. *Communist and Post-Communist Studies*. 2008, vol. 41, no. 2, s. 191-203. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2008.03.006>. [citováno 2025-02-28].

BUGARIC, Bojan. The Right to Democracy in a Populist Era. Online. *AJIL Unbound*. 2018, vol. 112, s. 79-83. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/aju.2018.34>. [citováno 2025-02-28].

BUGARIC, Bojan. The two faces of populism: Between authoritarian and democratic populism. Online. *German Law Journal*. 2019, vol. 20, no. 03, s. 390-400. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/glj.2019.20>. [citováno 2025-02-28].

HAVLÍK, Vlastimil. Technocratic Populism and Political Illiberalism in Central Europe. Online. *Problems of Post-Communism*. 2019, vol. 66, no. 1, s. 1-16. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/10758216.2019.1580590> . [citováno 2025-02-28].

CHRONOWSKI, Nóra a VINCZE, Attila. The Hungarian Constitutional Court and the Central European University Case: Justice Delayed is Justice Denied. Online. *European Constitutional Law Review*. 2021, vol. 17, no. 4, s. 688 - 706. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/S1574019621000407>. [citováno 2025-02-28].

KOŠAŘ, David; BARTOŠ, Jiří a DUFEK, Pavel. The Twin Challenges to Separation of Powers in Central Europe: Technocratic Governance and Populism. Online. *European Constitutional Law Review*. 2019, vol. 15, no. 3, s. 427-461. ISSN 1574-0196. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/S1574019619000336> . [citováno 2025-03-02].

KRASTEV, Ivan. European Disintegration? A Fraying Union. Online. *Journal of Democracy*. 2012, vol. 23, no. 4, s. 23-30. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/european-disintegration-a-fraying-union/>. [citováno 2025-02-28].

KRASTEV, Ivan. New threats to freedom - Democracy's "doubles." Online. *Journal of Democracy*. 2006, vol. 17, no. 2, s. 52-62. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/new-threats-to-freedom-democracys-doubles/>. [citováno 2025-02-28].

MERKEL, Wolfgang a SCHOLL, Felix. Illiberalism, Populism and Democracy in East and West. Online. *Politologický časopis - Czech journal of political science*. 2018, vol. 25, s. 28-44. Dostupné z: <https://doi.org/10.5817/PC2018-1-28>. [citováno 2025-02-28].

MERKEL, Wolfgang. Embedded and Defective Democracies. Online. *Democratization*. 2004, vol. 11, no. 5, s. 33-58. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080=13510340412331304598>. [citováno 2025-02-28].

PAPPAS, Takis S. The Specter Haunting Europe: Distinguishing Liberal Democracy's Challengers. Online. *Journal of Democracy*. 2016, vol. 27, no. 4, s. 22-36. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-specter-haunting-europe-distinguishing-liberal-democracys-challengers/>. [citováno 2025-02-28].

PLATTNER, Marc. F. Globalization and Self-Government. Online. *Journal of Democracy*. 2002, vol. 13, no. 3, s. 54-67. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/globalization-and-self-government/>. [citováno 2025-02-28].

PLATTNER, Marc. F. Populism, Pluralism, and Liberal Democracy. Online. *Journal of Democracy*. 2010, vol. 21, no. 1, s. 81-92. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/populism-pluralism-and-liberal-democracy/>. [citováno 2025-02-28].

PRZEWORSKI, Adam. Who Decides What Is Democratic? Online. *Journal of Democracy*. 2004, vol. 35, no. 2, s. 5-16. Dostupné z: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/who-decides-what-is-democratic/>. [citováno 2025-02-28].

ŠKOLKAY, Andrej. Populism in Central Eastern Europe. Online. *Thinking Fundamentals*. 2000, vol. 9, s. 1-23. Dostupné z: https://www.academia.edu/31655417/Populism_in_Central_Eastern_Europe. [citováno 2025-03-02].

Webové stránky

Commissioner for Human Rights. Online. Council of Europe Portal. 2020. Dostupné z: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/commissioner-urges-hungary-s-parliament-to-%20postpone-the-vote-on-draft-bills-that-if-adopted-will-have-far-reaching-adverse-effects-on-%20human-rights-in->. [citováno 2025-02-28].

EUR-Lex. Online. EU. 2008. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/cs/ALL/?uri=CELEX:12008M006>. [citováno 2025-02-28].

Jak Orbán dusí demokracii: Zastrasování občanské společnosti i kriminalizace nevládek. Online. Amnesty International. 2021. Dostupné z: <https://www.amnesty.cz/zprava/5220/jak-orban-dusi-demokracii-zastrasovani-obcanske-spolecnosti-i-kriminalizace-nevladek>. [citováno 2025-02-28].

Konec svobody médií v Maďarsku. Drtivou většinu má pod kontrolou Orbán. Online. Amnesty International. 2021. Dostupné z: <https://www.amnesty.cz/zprava/5109/konec-svobody-medii-v-madarsku-drtivou-vetsinu-ma-pod-kontrolou-orban>. [citováno 2025-02-28].

Liberal Democracy isn't dead after all. Online. The Washington Post. 2014. Dostupné z: https://www.washingtonpost.com/opinions/global-opinions/liberal-democracy-isnt-dead-after-all/2018/05/14/a763cb6a-5787-11e8-858f-12becb4d6067_story.html. [citováno 2025-02-28].

Maďarsko již není demokracie, Polsko k tomu míří, píše organizace Freedom House. Online. Aktuálně.cz. 2020. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/maďarsko-jiz-neni-demokracie-polsko-k-tomu-miri-pise-organiz/r~f6c232348fb911ea9c800cc47ab5f122/>. [citováno 2025-02-28]

PM Orban calls for autonomy for ethnic Hungarians beyond borders. Online. Reuters. 2014. Dostupné z: <https://www.reuters.com/article/world/pm-orban-calls-for-autonomy-for-ethnic-hungarians-beyond-borders-idUSBREA4904Y>. [citováno 2025-02-28].

Politolog: Orbán budoval neliberální demokracii, ale proměnila se v systém, který není demokratický. Online. IRozhlas. 2021. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zivotni-styl/spolecnost/yascha-mounk-maďarsko-polsko_2112231212_pj. [citováno 2025-02-28].

Polská vláda chystá další zákon o médiích veřejné služby. Chce z nich mít státní podniky. Online. IRozhlas. 2016. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/polska-vlada-chysta-dalsi-zakon-o-mediich-verejne-sluzby-chce-z-nich-mit-statni-podniky_201601051601_vkourimsky. [citováno 2025-02-28].

Právní stát v Maďarsku: Parlament vyzval členské státy, aby jednaly. Online. Evropský parlament. 2018. Dostupné z: <https://www.europarl.europa.eu/news/cs/press-room/20180906IPR12104/pravni-stat-v-maďarsku-parlament-vyzval-clenske-staty-aby-jednaly>. [citováno 2025-02-28].

Protest erupt in Poland over new law in public gathering. Online. The New York Times. 2016. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/2016/12/13/world/europe/poland-protests.html>. [citováno 2025-02-28].

Rozšíření EU. Online. EU. Dostupné z: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/eu-enlargement_cs. [citováno 2025-02-28].

Úřední věstník Evropské unie - Doporučení komise (EU) 2017/146. Online. EU. 2017. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A32017H0146>. [citováno 2025-02-28].

Úřední věstník Evropské unie - Listina základních práv Evropské Unie. Online. EU. 2012. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=CS#d1e751-393-1>. [citováno 2025-02-28].

Zpravodajství. Online. Evropský parlament. 2018. Dostupné z: <https://www.europarl.europa.eu/news/cs/press-room/20180906IPR12104/pravni-stat-v-madarsku-parlament-vyzval-clenske-staty-aby-jednaly>. [citováno 2025-02-28].